

ZBIÓR
ARTYKUŁÓW NAUKOWYCH

PAŃSTWO I PRAWO.
TEORETYCZNE I PRAKTYCZNE
ASPEKTY ROZWOJU
WSPÓŁCZESNEJ NAUKI

Poznan

30.09.2015 - 01.10.2015

СБОРНИК
НАУЧНЫХ СТАТЕЙ

ГОСУДАРСТВО И ПРАВО. ТЕОРЕ-
ТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕ-
МЕННОЙ НАУКИ

Познань

30.09.2015 - 01.10.2015

U.D.C. 340+347+342+341+343+347.73+349.4+347.6

B.B.C. 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zl.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Państwo i Prawo. Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki (30.09.2015 - 01.10.2015) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. - 74 str.

ISBN: 978-83-65207-38-8

УДК 340+347+342+341+343+347.73+349.4+347.6
ББК 94

Komitet Organizacyjny Konferencji:

1. *W. Okulicz-Kozaryn – (Przewodniczący), dr. hab, Polska;*
2. *A. Murza, (Zastępca Przewodniczącego), Ukraina;*
3. *E. Ageev, dr. hab, Rosja;*
4. *E. Чекунова, dr. hab, Rosja;*
5. *L. Nechaeva, dr, Ukraina;*
6. *A. Горохов, dr, Rosja;*
7. *B. Подобед, dr, Białoruś;*
8. *A. Prokopiuk, dr, Polska;*
9. *M. Ордынская, profesor, Rosja.*

Wszelkie prawa zastrzeżone. Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane. Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów. Pisownia oryginalna jest zachowana. Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour». Obowiązkiem jest odniesienie do zbioru.

"Diamond trading tour" © Warszawa 2015

ISBN: 978-83-65207-38-8

SPIS /СОДЕРЖАНИЕ

SEKSCJA 11. ZARZĄDZANIA. MARKETING.

(МЕНЕДЖМЕНТ. МАРКЕТИНГ)

1. Ханова Л.Р., Егоров В.А.	5
ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИЙ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ	
2. Боднар О.С.	7
УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕССОМ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКСПЕРТНОЙ КОМПЕТЕНОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА В ЗАВЕДЕНИЯХ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ	
SEKSCJA 14. NAUK POLITYCZNYCH. (ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ)	
3. Муляр В. І.	12
ПРО ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ АРИСТОТЕЛЯ	
4. Шерешевская А. О.	15
СУВЕРЕНИТЕТ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ: ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	
SEKSCJA 25. EKONOMIKA. (ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ)	
5. Семенів Л.	17
ІНВЕСТИЦІЙНІ ЯКОСТІ ЦІННИХ ПАПЕРІВ	
6. Соболева С.В.	19
ЗНАЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	
7. Цимбаліста Н.А.	22
СІМЕЙНІ ФЕРМИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	
8. Турило А.А.	25
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗЕРВІВ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА	
9. Окулич-Казарин В.П., Жирный Н.В.	27
РЕЗУЛЬТАТЫ ОПРОСА СПЕЦИАЛИСТОВ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА	
10. Стаханов Д.В., Окулич-Казарин В.П., ...	29
АДМИНИСТРИРОВАНИЕ КАЧЕСТВА ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНЫХ УСЛУГ	
11. Мельянюкова Л.В., Аксьоненко В.С.	36
ВІДОБРАЖЕННЯ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ У ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ БАНКІВ	

12. Базалійська Н. П.	39
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТРОЛІНГУ ПЕРСОНАЛУ НА МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	
13. Волянська-Савчук Л. В.	41
КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ	
14. Зелена М. І.	44
МОТИВАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ ШЛЯХОМ НАДАННЯ МОЖЛИВОСТІ НАБУТТЯ НОВИХ ЗНАТЬ ЯК ДІЄВОГО ЕЛЕМЕНТУ КОМПЕНСАЦІЙНОГО ПАКЕТУ	
15. Колодійчук А.В.	47
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВНОГО АГЕНТСТВА Е-УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ	
SEKSCJA 26. PRAWOZNAWSTWO. (ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ)	
16. Єсімов С.С.	50
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПІДПISУ В СИСТЕМІ ДОКАЗІВ У КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ВИМОГ ЄС	
17. Казанчук І.Д.	53
СТРАТЕГІЯ ПОКРАЩЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ	
18. Тимчишин Т.М.	57
ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ДО ВИМОГ ЄС	
19. Ткачук О.С.	60
ІСТОРИЧНІ ПІДВАЛИНИ ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	
20. Хачатурова К.И.	64
ОБЕСПЕЧИТЕЛЬНЫЙ ПЛАТЕЖ КАК МЕХАНИЗМ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ДЕРИВАТИВНЫХ СДЕЛКАХ	
21. Ряузова Е.П.	69
НАСЛЕДОВАНИЕ ПО ЗАКОНУ В РОССИИ И США: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ	
22. Лепіш Н.Я.	71
ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ АКТ ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ВХОДИТЬ ДО СИСТЕМИ ПРАВОВИХ АКТИВ, ЩО НЕ ХАРАКТЕРНО ДЛЯ АКТИВ НЕОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ	

Ханова Л.Р.

Студент 3-го курса,

Егоров В.А.

Старший преподаватель кафедры

экономики и управления,

СФ БашГУ, г. Стерлитамак

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИЙ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ

Ключевые слова: инновация, стратегия, стратегический менеджмент, внешняя среда, внутренняя среда, инновационная деятельность.

Keywords: innovation, strategy, strategic management, the external environment, internal environment, innovative activity.

Обстановка в нашей стране усугубляется инновационным кризисом, который обнаруживается в резком снижении управляемости процессами организации и введения новшеств, в отсутствии источников финансирования, в свертывании деятельности исследовательских коллективов. В обстановке современного рынка социально-экономическая система ослабляет свои позиции на рынках, теряет потребителей, снижает размеры прибыли. Все это содействует возникновению кризисной ситуации на предприятии, а, следовательно, необходимости в управлении инновационным развитием организации на основе принципов стратегического менеджмента.

Таким образом, формирование инноваций и инновационного сектора должно стать приоритетным направлением, как отдельно взятого предприятия, так и государственной политики в целом.

В настоящее время, в эпоху глобального экономического кризиса главной причиной, принуждающей учреждения вкладывать в освоение научно-технического прогресса достаточное количество денег, является острая конкурентная борьба на рынке производства. Поиск потенциальных решений проблем выработки инновационных процессов становится одной из центральных задач стратегического менеджмента.

Конкурентоспособность российской экономики не только на мировом, но и на национальном рынке неосуществима без инноваций, отмечающих не только и не столько введения современного импортного оснащения, разработку модификаций продукта, а нововведения, сформированные на объектах индустриальной собственности, таких как изобретения, ноу-хау, промышленные образцы. Особенно это актуально в последнее время – в эпоху объявленного в России внедрения «импортозамещения».

Государство – существенный внешний фактор, от которого во многом зависят инновационные возможности организаций.

Внутренняя эффективность означает действенное объединение производства в соответствии с современными убеждениями и подходами управления. Внешняя – подразумевает изготовление подобных видов услуг, которые бы оптимальным

образом удовлетворяли потребностям общества. Здесь значимым является видение лидера.

Примером постоянной и интенсивной инновационной деятельности, ведущей к завоеванию рыночных стратегических позиций, может служить опыт ведущей компании Samsung, состоящей из 25 фирм, выпускающей широкий ассортимент продукции. Организованный 50 лет назад, Samsung в первое время лишь копировал образцы, осваивал чужую продукцию по лицензиям, теперь же имеет собственные передовые разработки в области электроники, идущие на экспорт. Основу стратегии Samsung составляют инвестиции в исследования и разработки, развитие производства, подготовку кадров. Один из фундаментальных принципов стратегии Samsung – перевод сборки простых изделий бытовой электроники в страны с более дешевой рабочей силой и концентрация отечественных мощностей на разработке и производстве продукции высокой стоимости. Стратегия нововведений привела к значительным успехам на рынке электроники. Дочерняя компания Samsung Electronics превращается из массового производителя дешевых телевизоров в новатора в некоторых областях мирового рынка продукции электроники, в частности полупроводников, элементов памяти, телефонной аппаратуры. [1, 69]

Таким образом, можно сделать вывод, что основную роль в развитии стратегического менеджмента играют не столько единичные инновационные решения, сколько масштабные инновационные стратегии, призванные координировать направления развития предприятия на протяжении длительного периода времени.

Переход на инновационный путь дает серьезный результат и во многом содействует эффективному функционированию элементов стратегического управления предприятием, а также радикально модифицирует характер экономической системы предприятия, что благотворно сказывается на его конкурентных преимуществах. Процесс инновационного формирования предприятия возникает с внедрения новшеств, что влечет за собой повышение объема особых знаний работников, повышения их опыта, развития и совершенствования управленческой практики, стимулирования создания свежих идей, роста производительности труда и т.д.

Все вышеперечисленные аспекты использования инновационных подходов закладывают базу для успешного проведения комплексного стратегического менеджмента, оказывающего содействие эффективному функционированию предприятию в конкурентной рыночной среде.

В заключении можно отметить, что реализация стратегического подхода к управлению инновациями в организации основывается на эффективном менеджменте подвижным информационным полем, целью которого является формирование систем, которые, будучи ресурсом, обеспечивают уникальную стоимость.

Литература:

1. Егоров, В.А. Инновационный инструментарий антикризисного управления / В.А. Егоров, Л. Ханова // Предпринимательство в России. Взаимодействие государства и бизнеса // Материалы международной научно-практической конференции, Саратов, 2014. С. 68-70.

Боднар Оксана Степановна,
доктор педагогических наук,
заведующий кафедры методики преподавания
учебных предметов и образовательного менеджмента
Тернопольский областной коммунальный институт
последипломного педагогического образования

УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕССОМ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКСПЕРТНОЙ КОМПЕТЕНОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА В ЗАВЕДЕНИЯХ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

***Аннотация.** В статье представлены аргументы относительно целесообразности подготовки управленческого персонала в системе последипломного педагогического образования для экспертной работы. Проведен анализ проблем подготовки эксперта в образовании.. Уделено внимание вопросу утверждения в образовании статуса эксперта. Описан практический опыт подготовки эксперта среди управленческого персонала в заведении последипломного образования и очерчены перспективы дальнейшего использования возможностей учреждений последипломного образования для формирования экспертной компетентности у представителей общественных организаций, которые будут привлечены к аттестации учебных заведений.*

Ключевые слова: управленческий персонал, последипломное педагогическое образование, эксперт, аттестация учебных заведений.

Bodnar Oksana Stepanovna
**MANAGEMENT OF PROCESS OF FORMATION OF EXPERT KOMPETENOSTI OF
ADMINISTRATIVE PERSONAL IN INSTITUTIONS OF POSTDEGREE PEDAGOGI-
CAL EDUCATION**

***Annotation** The administrative personnel in system of postdegree pedagogical education for expert work are presented in article. The analysis of problems of training of the expert in education is carried out. The attention to a statement question in formation of the status*

of the expert is paid. Practical experience of training of the expert among the administrative personnel in an institution of postdegree education is described and prospects of further use of opportunities of establishments of postdegree education for formation of expert competence at representatives of public organizations who will be involved in certification of educational institutions are outlined.

Keywords: the administrative, postdegree pedagogical education, expert, certification of educational institutions.

Образование меняет свой статус в жизни общества и отдельной личности, выполняя функцию катализатора социальной мобильности личности, обеспечивая возможность личностного становления, самореализации и саморазвития. Сегодня в Украине формируется концепция непрерывного образования, которая рассматривается как фактор не только совершенствование профессиональной квалификации взрослых, но и механизм развития разновекторной компетентности управленческого персонала, в связи с тем, что руководители образования условиях динамично переменного информационной среды вынуждены очень быстро давать адекватную оценку образовательным явлениям и процессам и соответственно принимать решение.

Внедрение различных форм подготовки экспертов имеет весомый научное обоснование. Повышение значимости экспертизы во всех сферах социально-экономической жизни аргументированное развитием информационных технологий и ростом удельного веса интеллектуальной собственности обусловили. Экспертная оценка используется чаще всего тогда, когда информация нечеткая и не имеет конкретных количественных параметров. Как утверждают современные управленцы в сфере образования, «экспертная компетентность нужна всем, кто занимается управленческой деятельностью» [3, 2].

В настоящее время часто акцентируется внимание на определение в образовании статуса эксперта, его подготовки и оценки компетенций. В нашем государстве общий статус эксперта официально признан и закреплен нормативно-правовыми актами, в частности в Гражданском (ст.57) и Уголовном (ст.75) процессуальных кодексах Украины. Права и обязанности экспертов зафиксировано в Законе Украины от 10 февраля 1995 года, № 51/95-ВР «О научной и научно-технической экспертизе» [1, 28]. К сожалению, в образовании официальный статус эксперта законодательно не определен, нормативно-правовая база педагогической экспертизы не унифицирована, а экспертная деятельность носит ситуативный характер.

В законодательных актах по научным и научно-технической экспертиз выписаны такие права эксперта: свободно излагать личное мнение по вопросам экспертного анализа; участвовать в проведении экспертного анализа и оценке объекта; требовать дополнительные материалы, расчеты, обоснования; получать по объекту достоверные сведения, дополнительные информационные материалы; обнародовать в средствах массовой информации выводы, если это предусмотрено договором [1, 12].

Обращение к мнению экспертов продиктовано тем, что они могут дать «надежную и точную картину, которая не уступает достоверности массовым опросам» [2, 95]. Теоретические основы в понимании требований и методов оценки квалификаций экспертов заложено в работах отечественных и зарубежных ученых таких, как С. Братченко, И. Пидласий, А. Ермола, С. Бешелев, Ф. Гурвич., Л. Евланов, В. Кутузов, В. Чер-

панов, в которых даются различные определения понятия «эксперт», разработанные модели идеального эксперта, предлагаются методики оценки его компетентности.

Понятие эксперт общеизвестное: эксперт – от лат. *expertus* – компетентное лицо, которое приглашается в спорных вопросах; специалист, который делает экспертизу. Однако, толкование понятия «эксперт» расширяется, это: «квалифицированный специалист по определенной отрасли, который приобщается к исследованию, консультирование, выработка суждений, выводов, предложений, проведения экспертизы» (Б. Райзберг), «специалист в определенной сфере, компетентный в решении данной задачи или проблемы» (В. Полонский), «исследователь, обладающий экспертной методологией и имеет соответствующие способности», «человек, который за годы обучения и практики научился эффективно решать задачи в конкретной предметной области» (В. Оноприенко).

Я. Плинер, В. Бухвалов даже предлагали называть экспертами обычных учителей, в которых, как правило, один, два или несколько подходов к преподаванию своего предмета.

Однако научные подходы в обучении и сертификации эксперта в образовании еще не выработаны. Как объясняет С. М. Кучер, эта проблема связана с выбором концепции соответствующей научной экспертной школы и философской платформы, то есть, что выбирать: истинностный монизм (признание объективной природы объекта или истинностный плюрализм (принятие субъективного характера истины), научно обоснованный инструментарий верить интуиции, предвидением или иным проявлениям когнитивно-деятельностной сферы субъектов; привлекать только высокопрофессиональных авторитетных экспертов или учитывать мнения всех участников экспертного исследования [4].

С целью расширения спектра образовательных услуг в Тернопольском областном коммунальном институте последиplomного педагогического образования в ответ на принятие новой редакции Порядка государственной аттестации дошкольных, общеобразовательных, внешкольных учебных заведений с января 2015 в план проведения курсов повышения квалификации института включены три группы для подготовки экспертов образования. Главной целью таких занятий определено: сформировать экспертную компетентность у руководителей образования в сфере организации аттестации учебных заведений, развить оценочные умения, усовершенствовать практические навыки по заключению экспертных выводов и предложений в контексте аттестации учебных заведений.

Подбор управленческого персонала было сделано по принципу уровневой дифференциации, который заключался в том, что для группы для подготовки экспертов сформирован из представителей различных уровней управления образованием в регионе. Первая группа – специалисты отделов образования и методисты РМК, отвечающих за организацию экспертных исследований, вторая – директора общеобразовательных учебных заведений, третья – заместители руководителей ОУЗ. По программе предусмотрено было предусмотрено 76 часов из них 24 аудиторские, 52 – для самостоятельной работы. Занятия проходили в интегрированном варианте в форме мини-лекций и тренингов.

В первую группу входили менеджеры-эксперты, которые организуют аттестационные процедуры, и эксперты-аналитики, привлекаемых для оценки образо-

вательной деятельности учреждения. Поэтому для тренинга они могли разработать систему производных показателей по параметрам, которые определены в новом Порядке государственной аттестации, проведен тренинг по априорному анализу показателей и их оптимизации, формирования репрезентативного списка показателей. Для сокращения множества показателей эксперты использовали методы фильтрации. Во время занятий был выстроен алгоритм подготовительного, организационного и обобщающего этапов аттестации учебных заведений.

Обучение экспертов-директоров было направлено на выяснение специфики аттестации, технологий качества образования и подготовки учебного заведения к аттестации, в том числе, разработку презентации по эффективности и результативности учебного заведения. Тренинги для директоров включали разработку программы управления профессиональным развитием педагогов, моделирование структуры аналитико-экспертной деятельности в учебном заведении, подготовка отчета администрации заведения в ракурсе аттестационной презентации с привлечением общественным экспертов. Функциями директора-эксперта в проведении аттестации методом мозгового штурма были определены: выбор команды для подготовки презентации; распределение обязанностей, закрепленных приказом и другими распорядительными документами; отбор показателей, формирующих имидж заведения; выделение основных достижений в функционировании заведения; выбор формы представления результатов; качественное и количественное оформления результатов образовательной деятельности; обсуждение материалов; выбор субъектов для презентации достижений; оптимизация материала для презентации.

Группа экспертов из числа заместителей директоров ОУЗ занималась проблемами организации внутреннего мониторинга; статистическими методами обработки информации о результатах учебных достижений учащихся; методами сравнительной статистики при сопоставлении результатов ВНО и годовыми оценками, среди которых приемы конвертации баллов; вычисления абсолютной и относительной погрешностей и использование табличного процессора EXEL. Лекции и тренинги по экспертной оценке проводила доцент О. Боднар.

Таким образом, руководство процессом формирования экспертной компетентности в управленческого персонала в системе последиplomного образования включает следующие функции: выбор управленческого персонала, что требует экспертной компетентности и распределение их по квалификации; заключения программ обучения; разработка модели экспертной компетентности; регулирования процессом формирования экспертной компетентности учитывает запросов руководителей образования; проведения практических занятий на рабочем месте руководителей образования; сертификация экспертов.

Для внедрения системы подготовки управленческого персонала в области экспертизы необходимо: осмыслить новые цели, ценности и смыслы подготовки специалиста экспертной квалификации; разработать концепцию подготовки такого эксперта на региональном и государственном уровнях, очерчивая модели компетентности для каждой категории руководителей образования; определить формы проведения подготовки экспертов, включая средства Интернет-ресурсов; организовать взаимообмен опытом подготовки экспертов для различных неотложных образовательных потребностей, вызванных законодательными, структурными или смысло-

выми реформами; оптимизировать и унифицировать содержание программы подготовки экспертов; разработать научно-методическое сопровождение (пособия, лекции, практикумы, инструментарий оценки экспертной компетентности и т.д.); организовать он-лайн консультирования в регионе для оценки различных педагогических объектов.

Выводы. Поскольку в образовательном пространстве еще не сформирована стационарная институция по подготовке образовательного эксперта, а практика управления учебными заведениями настоятельно требует специалистов – именно институты последилового образования могут взять на себя функцию подготовки экспертов. В перспективе – открытие различных форм обучения общественных экспертов, поскольку по новой концепции проведения аттестации учебных заведений экспертной работы будут привлекать представителей общественных организаций, родительской общественности и органов местного самоуправления.

Литература

1. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – №6: Експертизи в Україні. – 448с.
2. Докторов Б. З. Экспертный опрос как метод изучения общественного мнения // Социологические исследования. – 1985. – № 4. – С. 94–97.
3. Клепка С. Ф. Наукова робота і управління знаннями: навч. Посібник – Полтава: ПОІППО, 2005. – 201с.
4. Кучер С. Идеальный эксперт в образовании // Народное образование. – 2008. – № 5. – С. 102–107.
5. Петренко Л.М. Педагогічна експертиза: технологія експертного оцінювання результатів навчальних досягнень учнів. – Х.: Вид. група “Основа”, 2007. – 176с.

Муляр В. І.

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних
і соціальних наук
Житомирського державного
технологічного університету

ПРО ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ АРИСТОТЕЛЯ

Так складається в людському бутті, що будь-яка мисляча людина чи група людей, чи нація або народ звертаються до минулого, щоб знайти рішення на виклики майбутнього. Особливо це помітно тоді, коли будь-який соціальний суб'єкт входить у перехідний період свого життя, своєрідну зону турбулентності, звідки намагається не тільки вийти без втрат, але й набути нової, досконалішої якості буття. І саме мудрість минулого багато в чому сприяє його зростанню. В контексті соціально-політичних реалій сучасного українського соціуму, як мені видається, дуже повчальним є теоретичний досвід одного з фундаторів європейської політичної думки, давньогрецького філософа Арістотеля (384-322 до н. е.). Він заслужено набув слави одного з найвидатніших інтелектуалів стародавнього світу. Його батько був лікарем царя Македонії. Арістотель здобув блискучу на той час освіту і це дало йому можливість працювати в царському дворі, де Арістотель став наставником молодого Олександра, майбутнього найвеличнішого полководця стародавнього світу.

Арістотель залишив після себе велику наукову спадщину з філософії, етики, логіки, політичної думки. Він є автором однієї з найвідоміших праць того часу, яка одержала назву "Політика". До нас дійшла також частина його збірки "Політії", яка була присвячена аналізу Афінської держави ("Афінська політія")

Арістотель був різнобічним дослідником політики. В одноіменній фундаментальній праці "Політика" він піддає аналізу явище держави з трьох боків. В частинах I-III розглядається держава в контексті свого походження, в частинах IV-VI давньогрецький вчений характеризує різні типи державного устрою, а в завершальних VII-VIII частинах ставить питання про ідеальну, досконалу форму держави. Нам більшою мірою відомі його погляди, викладені в перших частинах роботи, інші частини або втрачені, або незавершені.

Держава, за Арістотелем, є природним явищем [1, с. 126]. Вона виникає так само, як виникають всі інші форми спільного життя людей – сім'я, рід, плем'я. Індивіди об'єднуються в домашні господарства, ті – в поселення, з поселень виникають держави. Держава – кульмінаційний етап природного процесу об'єднання людей. Звідси випливає, за Арістотелем, що людина є політичною істотою [1, с. 126]. Вона не може існувати поза спільністю, а отже рівень життя людей прямим чином залежить від рівня організаційного життя спільноти. Анархія ж є неприродною для людей.

В державі люди знаходять все, що їм потрібно для задоволення власних потреб. Наприклад, в матеріальному житті, а також в задоволенні потреби безпеки, потреби громадського порядку. Через державну форму життя людина реалізує себе

як суспільна істота – у спілкуванні, організації, обміні, торгівлі тощо. Завдяки державі індивід стає і духовною сутністю: він стає патріотом землі, здобуває освіту, залучається в певну моральну атмосферу. Таким чином, в цілому держава існує заради добробуту – її метою є процвітання громадян. Тому уряд в державі має приймати такі закони, які забезпечать достойне існування всіх вільних людей країни.

Багато уваги Арістотель приділяє аналізу типів державного правління і державного устрою. Хоча варто зазначити, що вказані терміни в роботах давньогрецького мислителя спеціально не вирізняються. На думку Арістотеля, характеристика державного устрою має початися з простої держави. Нею може управляти одна людина, маленька група, велика група. З іншого боку, державці можуть управляти, виходячи з інтересів усіх громадян або лише своїх. В результаті можна вирізнити шість основних форм державного устрою – три “правильних” і три “хибних”. До правильних належать монархія, аристократія, конституційний уряд, до хибних (неправильних) – тиранія, олігархія, демократія. Разом з тим, Арістотель вважав, що на практиці чисті форми держави майже не зустрічаються. Держава майже завжди буває сумішшю різних своїх форм.

Одним з важливих вузлових моментів політичної теорії Арістотеля є питання про найкращу, досконалу державу. Хоча саме ті частини його книги “Політика”, де розкриваються вказані проблеми, великою мірою втрачені історією, ми знаходимо відповіді про це і в попередніх частинах. Одне з головних тут питань – про те, за яких умов можливе стабільне функціонування правильної держави. Таким критерієм Арістотель називає рівність. Саме нерівність є головною причиною політичного протистояння в державі. Тому перше завдання будь-якої держави на її шляху до досконалості – забезпечення рівності усіх громадян. Разом з тим, саму рівність Арістотель розуміє специфічним чином. Вона означає різні речі для різних людей. Принцип рівності передбачає, що кожен одержує або має у відповідності до того, ким він є. Соціальний статус громадянина або його посада є тим критерієм, який визначає суму благ, яка має бути забезпечена громадянину. Порушення цього принципу – перший шлях до виникнення суперечностей всередині держави.

Найкращою формою держави Арістотель називає таку, яка має конституційний уряд. В ній усі громадяни одержують доступ щонайменше до декількох посад. З практичної точки зору це відбувається тоді, коли керує середній клас. Перевага такого правління, за Арістотелем, полягає в тому, що буде забезпечено максимально колективне рішення. А вочевидь колективне рішення завжди краще, ніж рішення однієї особи, думав давньогрецький мислитель.

Важливим критерієм досконалої держави Арістотель вважав розміри держави, її національні риси, географічні особливості. Так, держава повинна вміти себе захищати. Разом з тим, це не повинно переростати в агресивність та імперські амбіції. Адже справедливе і хороше життя для громадян буває тільки за умов миру, а не воєн. Арістотель, крім того, був прихильником не надто великих територій держави, оскільки такою державою, думав він, дуже важко управляти справедливим чином. Справжніми громадянами держави можуть бути люди тільки титульної нації. Раби, чужоземці, жінки і діти не можуть бути громадянами, але вони можуть входити в склад населення держави. Жінки, на думку Арістотеля, є розумово не такими як чоловіки, в своєму мисленні вони не самостійні, тому що охоплені пристрастя-

ми. Правда, це зовсім не означає, що жінки не можуть отримувати освіту. Вона їм потрібна, однак в тій мірі, в якій це необхідно для правильного розуміння економіки домашнього господарства.

Арістотель вважається одним із засновників політичної науки стародавнього світу. Він виходив з того, що політичне життя є найважливішою ознакою цивілізованого функціонування суспільства, а політичність – це природна сутність людини. Вивчати і знати цю сферу людського життя повинен кожен вільний громадянин держави, який прагне достойного існування. Давньогрецький філософ вважав, що знання про політику так само важливі і мають практичний характер, як і інші науки – математика, фізика, медицина, астрономія тощо.

Література:

1. Антология мировой философии: Методический сборник философских текстов. Т. 1. Ч. 1. / Сост. М. А. Парнюк, В. И. Даниленко. – К.: УМК ВО, 1991. – 292 с.
2. Муляр В. І. Політологія: навч. посібник / В. І. Муляр. – 4-те вид., перероб. і доп. – Житомир: ЖДГУ, 2014. – 336 с.
3. Чанышев А. Н. Аристотель. – М.: Мысль, 1981. – 200 с.

Семенів Лідія,

студентка 2 курсу економічного фак-ту,
Швець Ю.О. – Наук. кер.: к.е.н., викладач
Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя

ІНВЕСТИЦІЙНІ ЯКОСТІ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

В Україні з розвитком та поширенням цінних паперів, почав формуватися і все активніше функціонувати фондовий ринок, що вимагає відповідного законодавчого регулювання. Однак сучасний вітчизняний ринок цінних паперів відстає у своєму розвитку від ринків промислово розвинутих країн, так і від ринків багатьох держав з перехідною економікою [2, с. 18].

Дослідженням інвестиційних якостей цінних паперів займалися такі вітчизняні вчені, як М. Ю. Алексєєв, Б. І. Альохін, І. О. Бланк, В. М. Гриньова, Т. С. Клебанова, М. О. Кизим, О. Г. Мендрул, Я. М. Міркін, та закордонні: Г. Александер, Уїлсон Берри, Мартін Дж. Грубер, Н. Дюран, Едвін Дж. Елтон, А. А. Ерлих, М. Лауфер, Гаррі М. Марковіц, К. Паррамоу, Дж. Пікок, Джеймс Тобін, Т. Дж. Уотшем, Н. Хастингс, Е. Хербст, Дж. Холтон, В. Шарп.

Актуальність теми полягає в тому, що в Україні провідна роль в інвестиційному процесі належить вітчизняним стратегічним інвесторам: інвестиційним фондам, акціонерним товариствам, довірчим товариствам, страховим компаніям та іншим суб'єктам. Вкладаючи кошти в цінні папери, інвестори прагнуть досягти цілком конкретних цілей: безпеки, прибутковості, ліквідності, а це можливо при ефективно-му використанні портфельного інвестування.

Цінні папери – це документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала) та власника, а також передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, визначають можливість передавання прав, що випливають із цих документів, іншим особам [2, с. 81].

У період розвитку ринку цінних паперів підвищується їхня роль у функціонуванні інвестиційного механізму. Ефективність ринку акцій, облігацій та інших цінних паперів залежить від того, наскільки ефективно працюють фінансовий, інвестиційний та інші ринки, від ефективної роботи емітентів, стабільності в економіці держави та інших чинників.

Основними інвестиційними якостями цінних паперів є:

Прибутковість – здатність цінного паперу приносити позитивний фінансовий результат у формі приросту капіталу [3].

Оборотність – здатність цінного паперу викликати попит та пропозицію (купуватися і продаватися) на ринку, а іноді виступати як самостійний платіжний інструмент, що полегшує обіг інших товарів [3].

Ліквідність – властивість цінного паперу бути швидко проданим і перетвореним на грошові кошти без істотних втрат для тримача при невеликих коливаннях ринкової вартості і витрат на реалізацію [3].

Ризик – можливість втрат, пов'язаних з інвестиціями в цінні папери [3].

Усі цінні папери можуть бути використані для здійснення розрахунків, а також як застава для забезпечення платежів і кредитів [1, с. 81].

Цінні папери, що обертаються на ринку, мають різні інвестиційні якості. Для того щоб прийняти правильне інвестиційне рішення, необхідно визначити критерії переваг. Цього можна досягти шляхом проведення аналізу особливостей випуску й обороту окремих видів цінних паперів, рівня їхньої безпеки, прибутковості, ступеня ліквідності й інших факторів, а також побудови на основі цього порівняльної оцінки різних цінних паперів з погляду інвестора.

Фондовий ринок України перебуває на початковому етапі свого розвитку та на ньому представлене досить обмежене коло фондових інструментів, які існують у світовій практиці. З позицій інвестора серед фінансових інвестицій найбільший інтерес становлять такі цінні папери: акції, облігації внутрішніх державних і місцевих позик та підприємств. Похідним фінансовим інструментам належить менший сектор ринку цінних паперів, а саме: ощадним сертифікатам, інвестиційним сертифікатам, казначейським зобов'язанням, вексям, приватизаційним цінним паперам. Слід зазначити, що опціони, ф'ючерси та варанти більшою мірою використовуються у спекулятивних цілях та є механізмом страхування угод на біржовому ринку. Таким чином, в Україні необхідно розвивати, вдосконалювати фондовий ринок та покращувати інвестиційні якості цінних паперів.

Список використаних джерел

1. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність. – К: Центр учбової літератури, 2009. – 472с.
2. Федоренко В. Г. Страхувальний та інвестиційний менеджмент: навчальний посібник / В. Г. Федоренко, В. Б. Захожай, О. Г. Чувардинський. – К.: МАУП, 2002. – 344 с.
3. Инвестиционные качества ценных бумаг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sunrisefinances.ru/articles-24.html>.
4. Павлов І. В. Цінні папери в Україні: навч. посіб. / В. І. Павлов, І. І. Пилипенко, І. В. Кривов'язюк. – К.: Кондор, 2009. – 400 с.

Соболева С.В.

кандидат с.-г. наук, доцент,
Білоцерківський інститут
неперервної професійної освіти

ЗНАЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Ключові слова: аграрний сектор, інноваційна модель розвитку, інноваційний процес, економічна система, інфраструктура.

Keywords: agriculture sector, innovative model of development, innovative process, economic system, infrastructure.

Базовим сектором може стати аграрний, де панують інноваційні розробки. Саме цю тенденцію передбачав А. Тойнбі, стверджуючи: «Майбутнє в руках тієї держави, чиє сільське господарство знаходиться у розквіті» [1].

Україна здавна вважалася сільськогосподарською державою. Аграрний сектор її займає значне місце в економіці країни: виробляється близько 15% внутрішнього валового продукту, створюється майже 16% доданої вартості. Основні виробничі фонди аграрного сектору становлять 12% від загальної їх кількості в народному господарстві [2]. Непослідовні, інколи суперечливі дії в процесі реформування аграрного сектора призводять до втрати виробничого потенціалу агропромислового комплексу.

Інновації в аграрній сфері – це запроваджені нововведення, що забезпечують якісне та кількісне зростання ефективності виробництва продукції і процесів, за рахунок впровадження нових сортів рослин, порід тварин та птиці, нових технологій в рослинництві, тваринництві, нових видів добрив і засобів захисту рослин, нових методів профілактики й лікування тварин і птиці, нових форм організації та управління сільськогосподарськими підприємствами з метою отримання більшого економічного, соціального, екологічного ефекту.

Утвердження інноваційної моделі розвитку аграрного сектору економіки України надзвичайно важливе для функціонування всієї економічної системи держави. Цей сектор має потужний потенціал, значення якого посилюється в умовах збільшення суспільної та економічної цінності продовольства, і відповідно має великі перспективи зростання.

Світова практика показує, що одним із визначальних факторів успішного розвитку національної економіки будь-якої країни є ступінь її інноваційності. Україна має забезпечити позитивні зміни в економіці та суспільстві в цілому, реалізуючи інноваційну модель і створюючи всі умови для формування випереджального типу її розвитку. Застосування інноваційної моделі розвитку значною мірою залежать від результатів інноваційної діяльності та умов, що створені у державі для її реалізації на всіх етапах – від розробки ідеї до впровадження інноваційного продукту у виробництво.

Становлення інноваційної моделі розвитку аграрного сектору економіки є системною проблемою, у розв'язанні якої значну роль відіграють галузеві наукові

установи. Їх діяльність має бути спрямована на вирішення таких актуальних питань, як капіталізація результатів наукових досліджень; формування інфраструктури ринку інновацій в АПК, забезпечення оперативного та ефективного трансферу інновацій, посилення асоційованих зв'язків із виробництвом і розвиток інноваційного підприємництва; удосконалення управління виробництвом наукомісткої продукції; досягнення необхідного рівня фінансування аграрної науки [3].

Характерною рисою розвитку інноваційної діяльності аграрного сектору є еволюційність. З часом змінювались та вдосконалювались технології виробництва, засоби праці, форми організації праці та управління нею. Водночас нині у світі внаслідок потужного витка науково-технічного прогресу, що призвів до збільшення антропогенного й техногенного навантаження на довкілля та зниження якості продукції за хімічними показниками у результаті часто надмірного, нераціонального й неконтрольованого застосування агрохімікатів, змінились вимоги до визначення меж впливу процесу виробництва на навколишнє середовище, а також до якості продуктів харчування та сільськогосподарської сировини. Це стало одним із проявів встановлення парадигми сталого розвитку, однак підвищення екологічної свідомості та вимог до якості продуктів харчування – переважно прерогатива економічно забезпеченого суспільства.

Впровадження інноваційної моделі розвитку аграрного сектору передбачає розбудову інноваційної інфраструктури та не можливе без забезпечення готовності суспільства сприймати інновації. Інноваційний процес та інноваційна інфраструктура в аграрній сфері мають свої особливості. Вони зумовлені специфікою сільськогосподарського виробництва, яка залежить від природно кліматичних факторів та використання засобів виробництва. Ця особливість підсилюється організаційними характеристиками функціонування аграрного виробництва, складними економічними умовами, господарською структурою, непропорційними міжгалузевими економічними відносинами, специфічністю сільськогосподарської продукції, яка є незамінною для людини та потребує певних умов зберігання, переробки, пакування та транспортування.

Ситуація на аграрному ринку потребує від вітчизняних виробників формування стійких конкурентних переваг. Тому сьогодні інноваційна діяльність підприємств активізується, формується потужний інноваційний потенціал підприємств, який дасть змогу вдосконалювати існуючі та оволодіти новими ресурсозберігаючими технологіями, що повинно стати головним чинником подолання економічної кризи та забезпечення економічного зростання.

Проте існує ряд факторів, що негативно впливають на процеси інноваційного розвитку аграрного сектора України: недостатність інформації про нові досягнення і технології, про нові ринки збуту; низький платоспроможний попит на нові засоби виробництва і ресурси; висока вартість нововведень і тривалий термін їх окупності; високий економічний ризик; несприйняття підприємствами і їхніми колективами нововведень; відсутність можливості для кооперації з науковими установами; відсутність чіткості та взаємоузгодженості законодавчих і нормативних документів з розвитку інноваційної діяльності [4,5].

Тому основними стратегічними завданнями на сьогодні мають стати: розробка законодавчих, нормативних документів з переходу галузі на інноваційний

шлях розвитку; моніторинг технологічного та економічного стану і тенденції розвитку галузі; визначення науково-технологічного рівня й технології виробництва; оцінка наукового галузевого потенціалу і стану освоєння науково-технічних розробок, формування науково-виробничих зв'язків, виявлення негативних факторів, що стримують розвиток; розробка механізму функціонування інноваційної системи та її розвитку і модернізації.

Література

1. Гарбар Р. Реанімаційний пакет: «Україна ХХІ століття» // День.- № 5 – 15.01.2014.
2. Павлова Г.Є. Особливості аграрного сектора в національній економіці / Г.Є. Павлова // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». - 2014.- № 2.
3. Сідельнікова І.В. Особливості розвитку інноваційного процесу в аграрному секторі національної економіки / І.В.Сідельнікова // Зб. наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди «Економіка». - 2014. - Вип. 14. - С.37
4. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України: монографія / Н.М. Сіренко - Миколаїв, 2010. - 416 с.
5. Сирцева С.В. Основні проблеми та шляхи активізації інноваційної діяльності на сільськогосподарських підприємствах України / С.В. Сирцева // Інноваційна економіка. - 2009. - № 4. - С. 36.

СІМЕЙНІ ФЕРМИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Ключові слова: сімейна ферма, особисте селянське господарство, соціально-економічна трансформація

Key words: family farm, private peasant plot, socio-economic transformation

Фермерські господарства сімейного типу є найчисленнішою групою сільгоспвиробників у країнах Європейського союзу. Вони виробляють левову частку валової продукції сільського господарства, є основними землекористувачами та роботодавцями у сільській місцевості.

Понад 90% американських і європейських ферм є сімейними фермами. Однак досі не існує єдиного визначення сімейної ферми. Загально прийнятими в Європі ознаками сімейного фермерського господарства є те, що таким господарством володіють, управляють, несуть відповідальність за ризики господарської діяльності і докладають значною мірою власну фізичну працю члени однієї сім'ї. За Гіллом, сімейними фермами в «чистому» вигляді можуть бути визнані лише господарства, в яких частка сімейної праці протягом року перевищує 95%. Господарства, де відсоток найманої праці перевищує 50% протягом року не є сімейними фермами. А ферми, де частка праці членів сім'ї коливається в межах 50-94% займають проміжну позицію у цій класифікації. Водночас більшість сімейних ферм у Європі можна віднести саме до цієї проміжної групи [1]. Праця членів сім'ї є запорукою гнучкості та витривалості сімейних ферм, однак її частка у сукупних затратах праці залежить від розміру ферми, її спеціалізації і від того, чи є вона органічною чи традиційною формою господарства [2, с. 9].

За методологією Евростату при підготовці статистичних оглядів діяльності сімейних ферм у країнах Європейського союзу до 2007 р. включно до уваги брали сімейні господарства, що використовують щонайменше 1 га сільськогосподарських угідь. З 2010р. порогове значення використовуваної площі зросло до 5 га, що суттєво вплинуло на показники розвитку сімейного фермерства, вказуючи на нібито суттєве скорочення кількості таких господарств у 2007-2010рр. [2, с. 14]

В Україні господарства сімейного типу також є найпоширенішою формою ведення сільськогосподарської діяльності на селі. Саме господарства населення сприяли стабілізації виробництва сільськогосподарської продукції в період реформування аграрного сектору, коли відбувся значний спад обсягів виробництва в сільськогосподарських підприємствах. Протягом більше ніж десяти років вони забезпечували виробництво 50-60% валової продукції сільського господарства. Незважаючи на те, що протягом останніх 3-х років частка сільськогосподарських підприємств у структурі виробництва валової продукції сільського господарства перевищує 50% (зокрема, у 2013р. вона склала 54,0%), основним виробником продукції тваринництва в Україні й надалі залишаються господарства населення

(56,5% у 2013р.). Крім того у господарствах населення зосереджено виробництво 97% картоплі, 88% овочів та 80% плодів і ягід.

Згідно із визначенням Державної служби статистики України до господарств населення належать фізичні особи-підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства, домогосподарства міських жителів, які виробляють сільськогосподарську продукцію та сільські домогосподарства, основну частину яких становлять особисті селянські господарства [3, с. 88]. Однак господарства населення, і зокрема особисті селянські господарства, на сьогодні являють собою певного роду «український феномен» у контексті того, що на відміну від європейських сімейних ферм вони не є юридичними особами, не є платниками ПДВ, а отже не можуть бути учасниками організованого аграрного ринку.

Відповідно до чинного законодавства члени особистих селянських господарств відносяться до категорії зайнятого населення незалежно від того, чи є вони працевлаштованими за межами свого селянського господарства. Станом на 1 січня 2014 р. близько 2,4 млн. сільського населення у працездатному віці вважається зайнятим виключно в особистому селянському господарстві [4, с. 38]. Потенційно це становить велику проблему у сфері соціального і пенсійного забезпечення. Адже ці люди здебільшого не є учасниками системи державного пенсійного забезпечення, не сплачують Єдиний соціальний внесок, а тому не зможуть розраховувати на отримання бодай мінімальних пенсій у майбутньому.

Вирішенню зазначених проблем як у сфері реалізації сільськогосподарської продукції, та і у питаннях зайнятості, соціального та пенсійного забезпечення сільського населення може сприяти поступова трансформація великих господарств сімейного типу у сімейні ферми за європейським зразком з подальшою їхньою реєстрацією у певному юридичному статусі. За даними вибіркового статистичного спостереження у 2013р. 21,5% сільських домогосподарств мали у своєму володінні і користуванні більше 1 га землі, за середньої у цій групі площі ділянки – 3,98 га. Тут сконцентровано 72,1% земельних угідь, що знаходяться у власності сільських домогосподарств. Саме ця група господарств населення може скласти основу для такої соціально-економічної трансформації на селі.

Наприкінці 2014р. була здійснена спроба інституціоналізації сімейного фермерства в Україні оформлена у законопроекті № 1599 про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств. Першою редакцією цього законопроекту було запропоновано надати можливість особистим селянським господарствам набувати статусу сімейної ферми у формі юридичної особи на підставі договору про спільну діяльність, або без набуття статусу юридичної особи за умови реєстрації голови такого господарства як фізичної особи-підприємця. Умовою реєстрації господарства як сімейного є використання виключно праці членів сім'ї з обмеженими можливостями залучення найманих працівників до сезонних або спеціалізованих робіт. При цьому фактично було зроблено спробу заборонити особистим селянським господарствам збувати надлишки виробленої продукції на ринку, якщо таке господарство не набуде статусу суб'єкта підприємницької діяльності. У редакції законопроекту до другого читання цю норму вилучено, однак сімейним фермам вже не дозволено залучати сезонну найману працю, а фізичним особам-підприємцям – навіть використовувати працю чле-

нів своєї сім'ї. Такі жорсткі обмеження протирічать світовій практиці і не можуть стимулювати становлення сімейного фермерства в Україні. Для успішної імплементації європейського досвіду розвитку сімейних ферм в Україні потрібно сформулювати насамперед ефективний мотиваційний механізм добровільної трансформації особистих селянських господарств.

1. Hill & B (1993). The 'myth' of the family farm: defining the family farm and assessing its importance in the European Community. *Journal of Rural Studies* 9, pp. 359–370.
2. Davidova, S., Thomson, K. (2014). Family farming in Europe: challenges and prospects. In-depth analysis. – 61 p. Available at: <http://www.europarl.europa.eu/studies>
3. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. / М.Й. Малік, В.М. Заяць // Економіка АПК. – 2013. – № 5. – с. 87-95.
4. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України [Статистичний збірник] / відп. за випуск Кармазіна О.О. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 187 с.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗЕРВІВ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Ключевые слова: інноваційний розвиток, інноваційний розвиток підприємства, резерви, резерви інноваційного розвитку підприємства

Key words: innovative development, innovative enterprise development, reserves, reserves innovative development company.

Особливістю інноваційного процесу на підприємстві є те, що він складається з двох напрямів. Перший напрям пов'язаний з маркетинговою діяльністю і включає в себе комплекс заходів з пошуку, обґрунтування і залучення інновацій на ринку. Другий напрям представляє процес по розробці необхідних підприємству інновацій власними силами або на пайових засадах.

Два напрями інноваційного процесу на підприємстві доповнюють один одного, а їх питома вага визначається в залежності від обставин різними критеріями: економічною доцільністю, оперативністю, витратами, фінансовими можливостями по придбання, очікуваними результатами тощо.

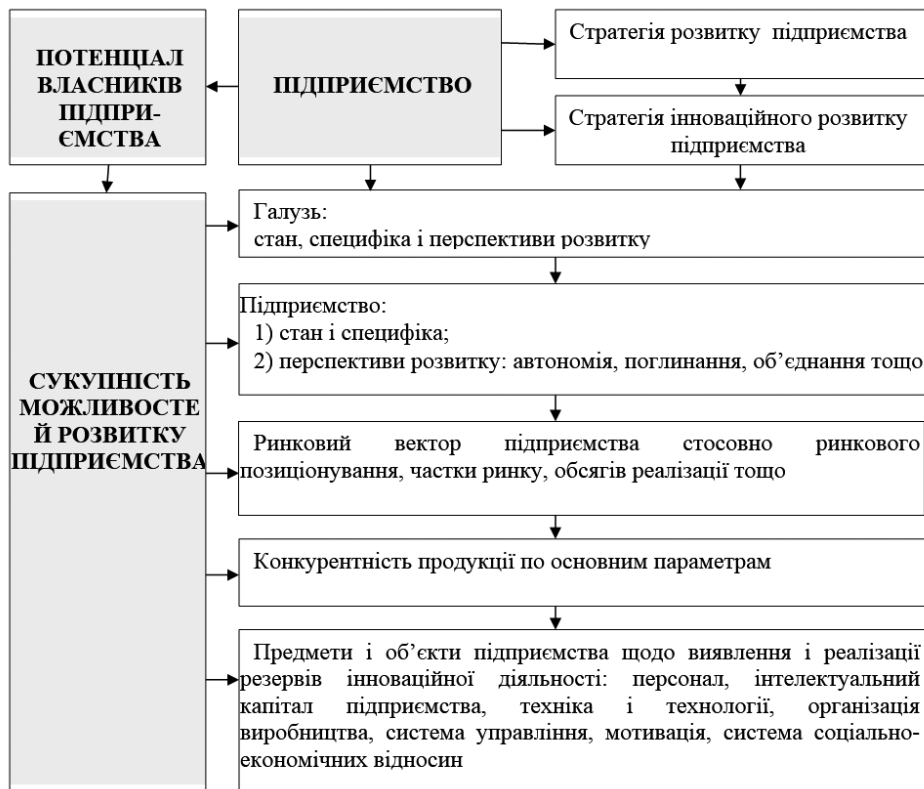
Резерви по зростанню рівня інноваційної діяльності (інноватизації) підприємства необхідно визначати на базі його стратегії і тактики (тобто формуються стратегічні і тактичні резерви). Із тактичних резервів «витікають» оперативні резерви інноватизації підприємства.

Стратегічні резерви інноваційної діяльності підприємства переважно пов'язані з дослідженням зовнішнього середовища, а тактичні і оперативні – відповідно з внутрішнім середовищем. Однак, в залежності від певних умов, і внутрішнє середовище підприємства може стати джерелом стратегічних резервів його інноваційної діяльності.

Стратегія інноваційного розвитку формується на засадах загальної стратегії підприємства, яка повинна бути, виходячи із мінливостей і певної невизначеності ринкового середовища, гнучкою.

Зміст, глибина і цілі стратегії закладаються власниками підприємства, тобто визначаються рівнем потенціалу власників підприємства.

Це виступає відправною точкою при пошуку і реалізації резервів по забезпеченню зростання загального і локальних рівнів інноваційної діяльності на підприємстві. При цьому менеджмент підприємства повинен враховувати стан, специфіку і перспективи розвитку галузі господарства, що є його зовнішнім середовищем і де функціонують основні його конкуренти на вітчизняному ринку; стратегічний вектор поведінки на ринку стосовно ринкового позиціонування, частки ринку, розширення чи стабілізації обсягів реалізації продукції (робіт, послуг) тощо та стратегічного завдання по кінцевому продукту відносно всіх

Рис. 1 Основні підходи щодо дослідження і виявлення резервів по забезпеченню зростання рівня інноваційної діяльності підприємства

основних його параметрів (сукупності якісних ознак, поточних витрат, цінової політики та ін.).

Далі настає стадія визначення конкретних видів резервів інноваційної діяльності підприємства. Предметом і об'єктом таких резервів виступають кадри підприємства, інтелектуальний капітал підприємства, техніка і технологія, організація виробництва і праці, система управління, корпоративна культура, мотивація і загальна система соціально-економічних відносин на підприємстві (рис. 1).

В основі виявлення і реалізації загального обсягу резервів інноваційної діяльності підприємства знаходяться кадри і інтелектуальний капітал. Без необхідного рівня економічного менталітету працівників підприємства, корпоративної культури, морально-психологічного стану в колективі і відповідної мотивації високі цілі по інноваційній діяльності не будуть досягнуті.

В цілому даним аспектом дослідження удосконалено теоретико-методичні підходи до виявлення і формування на засадах мотивації, інтелекту та свідомості працівника підприємства, резервів зростання рівня інноваційної діяльності підприємства.

Окулич-Казарин В.П.

доктор педагогических наук, МВА
Таганрогский институт
им. А.П. Чехова (филиал) РГЭУ (РИНХ)
Akademia im. Jana Długosza
w Częstochowie

Жирный Н.В.

доцент, кандидат экономических наук
Таганрогский институт
им. А.П. Чехова (филиал)
РГЭУ (РИНХ)

РЕЗУЛЬТАТЫ ОПРОСА СПЕЦИАЛИСТОВ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Ключевые слова: управление жилой недвижимостью, управляющая компания, рынок недвижимости

На основе опроса специалистов в области управления жилой недвижимостью проведен количественный анализ уровня и тенденций развития рынка управления жилой недвижимостью в условиях крупного города (табл.).

По результатам качественного и количественного анализа результатов опроса определены направления мер и рекомендаций по повышению эффективности управления жилой недвижимостью в крупном городе:

- совершенствование организационных структур и организационного механизма управления в сфере жилой недвижимости;
- определение и согласование на всех уровнях политики в области развития рынка управления жилой недвижимостью;
- создание инновационной среды и благоприятных условий для развития конкуренции, прихода на рынок иностранных и иногородних компаний;
- разработка документов концептуально-стратегического планирования в отношении повышения эффективности управления объектами жилой недвижимости;
- разработка и внедрение механизмов реального контроля гражданами – собственниками жилых помещений деятельности управляющих структур;
- совершенствование нормативной правовой базы, регулирующей деятельность субъектов управления жилой недвижимостью;
- включение в механизм оценки эффективности управления жилой недвижимостью, наряду с экономическими показателями, показателей, характеризующих социальную эффективность такого управления; использование комплексной системы показателей качества;
- разработка региональных и муниципальных стандартов качества в сфере управления жилой недвижимостью.

Таблица.

Результаты опроса по определению уровня и тенденций развития рынка управления жилой недвижимостью

№ п/п	Составляющие рынка управления жилой недвижимостью	Оценка, δ (х)
1	Уровень развития конкуренции на рынке управления жилой недвижимостью	3,2 ± 0,87
2	Уровень качества услуг в рамках управления ЖН	4,3 ± 0,76
3	Уровень экономической эффективности управления ЖН	5,2 ± 0,80
4	Степень учета при управлении жилой недвижимостью социальных последствий и эффектов	7,0 ± 0,61
5	Развитие аутсорсинга как механизма обеспечения качества предоставляемых услуг и повышения эффективности управления	4,1 ± 0,45
6	Уровень адаптированности управления ЖН к рыночной среде	5,8 ± 0,65
7	Уровень квалификации управленцев, лиц задействованных в управлении ЖН	6,5 ± 0,59
8	Степень учета в ходе управления ЖН интересов собственников жилья, жильцов	5,3 ± 0,62
9	Степень защищенности бизнеса, свободы участников рынка управления ЖН от административного вмешательства	6,4 ± 0,75
10	Степень скоординированности и взаимодействия всех участников рынка управления ЖН	4,8 ± 0,67
11	Уровень возможностей прихода на рынок управления ЖН зарубежных, иностранных управляющих компаний	6,2 ± 0,61
12	Степень инновационности бизнес-процессов по управлению ЖН	5,5 ± 0,60
13	Степень развития и непротиворечивости нормативной правовой базы, регулирующей отношения участников рынка управления ЖН	6,2 ± 0,47
14	Степень открытости рынка управления ЖН, его подотчетности властям, населению, собственникам жилья	6,3 ± 0,49
15	Степень соответствия цены и качества услуг, предоставляемых в сфере управления ЖН	7,0 ± 0,79
16	Уровень разработки и внедрения механизмов управления ЖН рыночных критериев	5,9 ± 0,56
17	Уровень совершенства, непротиворечивости организационного механизма управления ЖН на уровне города	6,3 ± 0,82
18	Степень развития саморегулируемых начал на рынке управления ЖН	5,5 ± 0,44

Стаханов Д.В.

доктор экономических наук

Таганрогский институт им. А.П. Чехова (филиал) РГЭУ (РИНХ)

Окулич-Казарин В.П.

доктор педагогических наук, МВА

Таганрогский институт им. А.П. Чехова (филиал) РГЭУ (РИНХ)

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

АДМИНИСТРИРОВАНИЕ КАЧЕСТВА ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНЫХ УСЛУГ

Рассмотрена модель повышения качества, направленная на согласование экономических интересов собственников помещений в многоквартирных домах (МКД) и управляющей организации на протяжении всего жизненного цикла жилищно-коммунальных услуг (ЖКУ).

Ключевые слова: инновационная стратегия, управляющая компания

Жизненный цикл ЖКУ включает несколько стадий:

- 1) маркетинговые исследования, выявление потребностей потребителей;
- 2) проектирование ЖКУ;
- 3) подготовка и разработка процесса оказания ЖКУ;
- 4) организационное и техническое обеспечение услуги;
- 5) формирование регламентирующей документации;
- 6) доведение документации до персонала;
- 7) формирование услуги;
- 8) заключение договоров с потребителями на оказание ЖКУ;
- 9) получение услуги потребителем;
- 10) контроль качества ЖКУ со стороны потребителей и управляющей организации;
- 11) анализ показателей качества ЖКУ, выявление несоответствий;
- 12) разработка и реализация мероприятий по улучшению качества ЖКУ.

Потребности потребителей жилищно-коммунальных услуг можно представить следующим образом:

$$K_{фактi} = C_i / C_p \quad (1)$$

где C_i – цена, которую готов заплатить потребитель за ЖКУ по i – му МКД (определяется исходя из потребностей их приобретения и совокупности предлагаемых параметров качества); C_p – фактическая стоимость ЖКУ для потребителя по i – му МКД; $K_{фактi}$ – качество оказанных ЖКУ по i – му МКД, при этом должно выполняться условие:

$$K_{фактi} \geq H, \quad (2)$$

где H – нормативное качество ЖКУ, параметры которого закреплены в действующем законодательстве и дополнительно отражены в договоре на управление МКД.

При этом возможны три ситуации.

1. $K_{факти} = 1$. Ситуация благоприятна как для управляющей организации, так и для потребителей услуг. В данном случае качество оказанных ЖКУ соответствует ожиданиям потребителей и стоимости их получения.

2. $K_{факти} > 1$. Такая ситуация наиболее благоприятна для потребителя, так как качество оказанных услуг выше его ожиданий. Он будет считать, что получил услуги высокого качества при небольших затратах.

3. $K_{факти} < 1$. Качество оказанных услуг не удовлетворяет потребности потребителей. Собственники помещений в МКД могут обратиться к другой управляющей организации.

Интересы управляющей организации при предоставлении услуг в долгосрочном периоде имеют вид целевой функции:

$$\Pi = \sum_{i=1}^n (C_i - S_i) \rightarrow \max, \quad (3)$$

где $\square$ – прибыль управляющей организации за период времени от оказания услуг по всем МКД; C_i – стоимость оказанных услуг по i – му многоквартирному дому; S_i – себестоимость оказанных услуг по i – му многоквартирному дому; i – номер МКД, $i = (1, n)$, n – количество МКД, обслуживаемых управляющей организацией.

В краткосрочном периоде для управляющей организации важным является анализ показателя рентабельности взаимоотношений с клиентами, рассчитываемый следующим образом:

$$R_i = \Pi_i / S_i \cdot 100\%, \quad (4)$$

где Π_i – прибыль, полученная управляющей организацией от оказания услуг по i – му многоквартирному дому.

Важным моментом при выборе стратегии снижения себестоимости оказания услуг является сохранение заданного уровня качества. Это возможно на основе повышения производительности труда работников, внедрения эффективной системы материального стимулирования.

Стратегия повышения качества жилищно-коммунальных услуг должна реализовываться с сохранением себестоимости оказываемых услуг и основываться на соблюдении трудовой, технологической дисциплины, повышении эффективности организационно-управленческой деятельности. В целом темпы роста качества ЖКУ должны быть выше темпов роста себестоимости оказанных услуг.

Важными аспектами непрерывного обеспечения и улучшения качества жилищно-коммунальных услуг являются процессы управления рисками, привлечения инвестиций и внедрения инноваций.

Необходимость управления рисками в сфере ЖКХ вызвана развитием рыночных отношений, высокой социальной значимостью ЖКУ. Под риском следует понимать неопределенность, связанную со стоимостью затрат на обслуживание жилого фонда или вероятность неблагоприятного исхода как для предприятий сферы жилищно-коммунального хозяйства, так и для потребителей в связи с деятельностью по обслуживанию жилья и предоставлению коммунальных услуг.

Необходимо разработать алгоритм управления рисками для управляющих организаций жилищно-коммунального хозяйства, включающий следующие

этапы: сбор, получение и обработка информации по рискам; выявление, фиксация и классификация рисков; качественная и количественная оценка рисков; принятие решения о выборе стратегии поведения управляющей организации в отношении рисков, которая может быть направлена на сохранение, снижение или передачу рисков.

Сохранение рисков применимо в отношении внешних рисков, как прямых, так и косвенных, поскольку организации ЖКХ не могут влиять на них. Однако для защиты интересов собственников в части возмещения имущественных потерь при повреждении или уничтожении принадлежащего им общего имущества в многоквартирных домах может быть применено страхование общего имущества многоквартирных домов.

Снижение рисков применимо для внутренних рисков и сводится к реализации следующих мероприятий: контроль за качеством предоставления ЖКУ со стороны государственных органов; проведение мониторинга состояния жилищного фонда, уменьшение доли ветхого и аварийного жилья; подготовка, аттестация, повышение квалификации кадров; управление дебиторской, кредиторской задолженностью и обеспечение прозрачности функционирования предприятий ЖКХ.

Передача рисков применима в отношении профессионального риска. Предполагает страхование ответственности управляющих организаций для защиты их интересов при возникновении у них обязанности возместить вред жизни, здоровью, имуществу третьих лиц, причиненный вследствие недостатков осуществления комплекса работ (мероприятий) по содержанию и эксплуатации жилых домов.

Привлечение инвестиций в ЖКХ возможно на основе формирования конкурентного профессионального рынка жилищно-коммунальных услуг, которое заключается в необходимости выполнения следующих условий: повышение информационной прозрачности при предоставлении жилищно-коммунальных услуг; внедрение рейтинговой оценки управляющих организаций с ежемесячной публикацией в официальных средствах массовой информации; установление дифференцированных ставок арендной платы (в зависимости от объемов получаемой прибыли) за офисные помещения, предоставляемые малому и среднему бизнесу сферы жилищного хозяйства, собственником которых являются муниципальные органы; заключение договоров долгосрочной аренды нежилых помещений с органами муниципальной власти; совершенствование налоговой политики для малого бизнеса, функционирующего в сфере жилищного хозяйства, с введением налоговых льгот на среднесрочный период при добросовестном предоставлении ими жилищных услуг; долгосрочное установление тарифов на коммунальные ресурсы.

Выделяются следующие направления привлечения инвестиций: развитие механизма лизинга для обновления и пополнения автопарков необходимой техникой: экскаваторами, уборочными машинами и т.д., а также для приобретения тепло- и электротехнического оборудования; развитие механизмов выдачи кредитов предприятиям коммунальной сферы на модернизацию объектов водо-, теплоснабжения и водоотведения; передача объектов коммунальной инфраструктуры субъектам малого и среднего бизнеса на основе заключения концессионных соглашений; создание кредитных продуктов банков для капитального ремонта МКД; применение энергосервисных контрактов со специализированными компаниями.

Таблица 1.

Классификация инноваций в сфере предоставления ЖКУ

Инновации в сфере жилищных услуг		Инновации в сфере коммунальных услуг	
Содержание и ремонт	Передовые технологии укладки кровли	Водоснабжение, водоотведение	Технологии быстрой замены поврежденных труб
	Новейшие разработки в области покраски и утепления зданий		Датчики замера температуры водонагревателя
	Новые технологии уборки снега		Инженерные сети из материалов нового образца
	Технологии озеленения дворовых территорий		Технологии очистки воды, мониторинг качества воды
	Передовые технологии укладки асфальта	Теплоснабжение	Технологи быстрой замены поврежденных труб
	Инновации в сфере обращения с бытовыми отходами		Инженерные сети из материалов нового образца
Камеры видеонаблюдения	Мини-ТЭЦ		
Обеспечение безопасности жилых объектов	Освещение (энергосберегающие и светодиодные лампочки с датчиком движения)	Энергоснабжение	Альтернативные источники получения энергии (солнечные батареи)
	Видеорегистраторы, видеодомофоны		Контроль ресурсов
	Орана жилых объектов (консьерж-службы, ЧОП)	Высокоточные приборы учета потребляемых ресурсов	
	Сигнализации		

Предложенные инновационные мероприятия классифицированы на две составляющие: инновации в сфере жилищных и коммунальных услуг (табл. 1).

Инновационная стратегия управляющей компании может выстраиваться вокруг следующих целевых установок: рост доли на рынке, стабилизация положения на рынке, освоение новых рынков. Данные цели конкретизируются и раскрываются на уровне задач организации и содержания ее инновационной деятельности по реализации данных задач.

Например, если ставится цель роста доли управляющей компании на рынке, то реализуется задача увеличения числа обслуживаемых домов, вытеснение конкурентов с рынка, оказание дополнительных, взаимосвязанных с основной деятельностью услуг (например, уборка квартир, мойка лоджий, балконов и др.).

Перспективными могут представляться следующие направления инновационной деятельности: а) вывод на рынок услуг по характеристикам превосходящих

Таблиця 2.

Моделі підвищення конкурентоспособності управляючої компанії

Елементи описания модели	Модель № 1 Модель, орієнтована на собствение возможности и ресурсы, качественное развитие	Модель №2 Модель, орієнтована на ресурсы партнерства, социальное взаимодействие, экстенсивный рост	Модель №3 Модель, орієнтована на инновации
Сущностные признаки модели	Модель предполагает исключительную ориентацию на собствение возможности и ресурсы, использование методов обеспечения качества и методов оптимизации деятельности; максимально полное использование наличного кадрового потенциала	Модель предполагает активное привлечение внешних ресурсов, обмен ресурсами, активное воздействие на внешнюю среду, характеризуется высокими темпами организационного развития, диверсификацией видов экономической деятельности	Модель ориентирована на широкое разнообразное использование потенциала процессных, результативных и технологических инноваций, применение методов инновационного менеджмента, создание инновационной среды, внедрение современных научно-технических идей и разработок
Ключевые факторы повышения конкурентоспособности	Финансовое планирование, финансовая дисциплина, отслеживание макроэкономических показателей. Поиск и приглашение на работу высококвалифицированных кадров менеджеров высшего и среднего звена. Коучинг, внутрифирменное обучение персонала, внедрение научных идей и разработок. Отслеживание в режиме мониторинга удовлетворенности потребителя качеством предоставляемых услуг, реализация результатов мониторинга. Реализация процессного подхода в управлении	Создание дочерних компаний, развитие филиальной сети, выход на рынки других городов. Меры по повышению открытости управляющей компании, связи с потребителями услуг. Активная работа и взаимодействие с органами власти. Активное взаимодействие с профессиональным сообществом. Маркетинг, активное изучение конкурентов, влияние на формирование рынка	Использование в управлении жилой недвижимостью инновационных технологий и моделей. Использование методов и технологий стратегического планирования, бизнес-планирования. Бейчмаркинг, заимствование и внедрение опыта управляющих компаний других городов, в том числе зарубежных стран. Диверсификация, разработка и продвижение на рынок новых услуг, в том числе дополнительных вспомогательных

<p>Условия применения модели</p>	<p>Делегирование полномочий: создание благоприятного социально-психологического климата; тщательный отбор, обучение и расстановка кадров</p>	<p>Высокий исходный ресурсный потенциал, наличие ряда конкурентных преимуществ. Использование возможностей аутсорсинга. Формирование имиджа социально-ответственной компании, климата доверия со стороны потребителей. Реализация долгосрочной стратегии выстраивания бизнеса</p>	<p>Использование инновационных подходов в управлении компанией. Инвестирование в перспективные разработки, технологии, модели управления ЖН. Высокий уровень инновационной восприимчивости рынка. Наличие инновационного кластера на рынке управления ЖН. Наличие субъектов научных разработок и высокий уровень развития прикладной науки</p>
<p>Ограничения, связанные с применением модели</p>	<p>Ограничения, связанные с возможностью обеспечения конкурентоспособного уровня оплаты труда приглашаемых квалифицированных специалистов</p>	<p>Ограничения антимонопольного характера. Ограничения, связанные с уровнем развития и характером конкуренции на рынке управления ЖН</p>	<p>Ограничения, связанные с инновационной восприимчивостью населения, потребителей услуг, с длительностью инновационного цикла и окупаемости вложений в реализацию инновационных идей</p>

характеристики конкурентов; б) совершенствование технологических процессов в целях снижения себестоимости, улучшения качества предоставляемых услуг; в) подготовка и вывод на рынок новых видов услуг; г) снижение издержек ведения предпринимательской деятельности по производству услуг до более низкого уровня, чем у конкурентов; д) приобретение нового оборудования, заключение контрактов с подрядными организациями, поставщиками услуг, материалов и пр.

В числе инновационных технологий в управлении жилой недвижимостью можно выделить:

- инновационные методы информационного сопровождения региональных инвестиционных программ в сфере управления жилой недвижимостью;

- внедрение в управление жилой недвижимостью современных методов менеджмента качества;

- применение методов программно-целевого и проектного управления жилой недвижимостью крупного города; учет и задействование в управлении социального капитала; управление рисками;

- использование управляющими субъектами современных технологий менеджмента, таких как: бенчмаркинг, реинжиниринг, бюджетирование, аутсорсинг, а также системы сбалансированной показателей.

В целях определения стратегии поведения управляющей компании в конкурентной среде, выявление факторов повышения ее конкурентоспособности проведено специальное исследование, состоящее в контент – анализе годовой отчетности, открытой информации управляющих компаний г. Таганрога.

На основе проведенного анализа осуществлена разработка потенциально возможных моделей повышения конкурентоспособности управляющей компании на рынке управления жилой недвижимостью (табл. 2).

Представленные модели могут реализовываться управляющими компаниями как автономно, так и представлять собой комплекс последовательных шагов в ходе их экономической деятельности и организационного развития.

Таким образом, в предложенной модели повышения качества ЖКУ экономические интересы собственников помещений в МКД и управляющей организации представлены через показатели рентабельности взаимоотношений с клиентами и качество оказанных услуг. Построение матрицы, основанной на определении и различном сочетании данных параметров, позволяет выработать клиентоориентированную стратегию поведения на рынке ЖКУ.

Источники

1. Самохин А. В. Особенности жилой недвижимости как объекта управления / А.В.Самохин // Экономика и предпринимательство. – 2014. – № 7(48). – с. 518-521.
2. Спирина Л.И. Организационно-экономический механизм повышения качества предоставления жилищно-коммунальных услуг / Д.А. Гайнанов, Л.И. Спирина // Управление экономическими системами: электронный журнал. – 2014. – № 6.

Мельянюкова Л.В.

к.е.н., доцент

Аксьоненко В.С.

магістр «Облік і аудит»

Національний університет біоресурсів
та природокористування України

ВІДОБРАЖЕННЯ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ У ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ БАНКІВ

Як відомо, банки зобов'язані подавати НБУ фінансову і статистичну звітність щодо роботи банку, його операцій, ліквідності, платоспроможності, прибутковості, а також інформацію афілійованих осіб банку з метою оцінки фінансового стану банку. НБУ має право вимагати від банку, банківської групи подання консолідованої і субконсолідованої звітності та встановлювати для банків: форми звітності та методику її складання; періодичність та строки подання звітності; структуру пояснювальної записки; мінімум відомостей, що підлягають опублікуванню, та строки їх подання; методику складання консолідованої і субконсолідованої звітності [1].

За визначенням фінансова (бухгалтерська) звітність в банках України є системою взаємопов'язаних узагальнюючих показників, що відображають фінансовий стан банку та результати його діяльності за звітний період [2] з метою надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан і діяльність банку для прийняття економічних рішень.

Склад річної та квартальної фінансової звітності банку визначається нормами «Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України» [3]. В цій інструкції також визначаються основні засади, загальні вимоги складання, структура і зміст форм фінансової звітності та приміток до них, а також порядок і строки подання банками фінансової звітності до НБУ та її оприлюднення.

На практиці фінансова звітність банку складається на підставі даних бухгалтерського обліку із врахуванням коригуючих проводок щодо подій, які коригують дані після дати балансу, при цьому вихідні залишки фінансової звітності за попередній період є вхідними залишками фінансової звітності за звітний період.

До фінансової звітності банку включається інформація, яка є суттєвою, правдивою та своєчасною для користувачів, виходячи з міжнародних принципів обліку, основними з яких є: безперервності, нарахування, обачливості, превалювання суті над формою та інші.

Крім того, інформація, що наведена у фінансових звітах банку та примітках до них, відповідає основним якісним характеристикам, тобто є зрозумілою, доречною, нейтральною та сприяє прийняттю правильних економічних рішень шляхом оцінок минулих, теперішніх та майбутніх подій, підтвердження чи коригування їх оцінок, зроблених у минулому з можливістю зіставлення фінансових звітів за різні періоди, а також порівняння із звітністю інших банків.

Для потреб заповнення статей фінансової звітності та приміток банк самостійно визначає перелік рахунків внутрішнього плану рахунків з урахуванням

Таблиця 1

Структура і зміст форм банківських фінансових звітів та приміток до них

Назва форми	Зміст	Структура
Звіт про фінансовий стан (Баланс)	Відображаються активи, зобов'язання та власний капітал за станом на кінець звітного періоду. Статті Балансу розміщені в порядку зменшення ліквідності	Статті активів та зобов'язань відображаються за їх балансовою вартістю, яка, зокрема, уключає суми переоцінки, зменшення корисності, суми неамортизованого дисконту (премії), нарахованих та несплачених процентних доходів (витрат)
Звіт про прибутки і збитки та інший сукупний дохід (Звіт про фінансові результати)	Розкриває основні види доходів і витрат, що групуються за їх характером	Подаються всі статті доходів та витрат в єдиному Звіті про фінансові результати, або у двох окремих звітах: Звіті про прибутки і збитки та Звіті про сукупний дохід за звітний період наростаючим підсумком, при цьому Звіт про прибутки та збитки передуює Звіту про сукупний дохід.
Звіт про зміни у власному капіталі (Звіт про власний капітал)	Відображається Рух капіталу за звітний період	Окремо відображається: – загальний сукупний дохід банку за звітний період; – для кожного компонента капіталу вплив ретроспективного застосування або перерахунку; – для кожного компонента власного капіталу узгодження балансової вартості на початок та кінець звітного періоду
Звіт про рух грошових коштів	Надає інформацію, що є основою оцінки спроможності банку генерувати та ефективно використовувати грошові кошти та їх еквіваленти	Відображається фактичне надходження та використання готівкових та безготівкових коштів у звітному періоді на основі аналізу змін у статтях Звіту про фінансовий стан, а також даних Звіту про прибутки і збитки. Обсяг руху грошових коштів розподіляється протягом звітного періоду за видами діяльності (операційна, інвестиційна, фінансова)
Примітки до фінансової звітності	Надається інформація про принципи складання фінзвітності, облікову політику та її зміни, вплив економічної ситуації на фінансовий стан та результати діяльності банку, описуються статті активів та пасивів, інша інформація, передбачена МСФЗ	Примітки складаються до кожної суттєвої статті фінансової звітності на основі даних синтетичного та аналітичного бухгалтерського обліку. Примітки є невід'ємною складовою фінансової звітності банку

економічної сутності операцій та має право вносити зміни до форм цієї звітності та приміток до них відповідно до вимог МСФЗ шляхом:

- введення додаткових рядків, заголовків та проміжних підсумків за операціями, розмір яких згідно з принципом суттєвості такий, що окреме надання інформації у фінансовій звітності підвищить її прозорість та якість;
- розкриття суттєвої інформації як окремої статті фінансової звітності;
- створення додаткових приміток;
- об'єднання окремих статей у разі несуттєвості обсягу певних операцій із сумами, подібними за економічною сутністю чи функціями;
- виключення статей фінансової звітності з нульовими показниками за поточний та попередній періоди.

Проте, сама ж структура і зміст форм фінансової звітності та приміток до них регламентується нормами та вимогами НБУ (табл. 1).

Після складання фінансова звітність банку подається до НБУ, який визначає порядок і строки її подання та оприлюднення. Зокрема звітним періодом для складання фінансової звітності є календарний рік, а проміжна звітність складається щокварталу за наростаючим підсумком з початку звітного року. При цьому перший звітний період новоствореного банку може бути меншим, ніж 12 місяців, але не більшим, ніж 15 місяців, а звітним періодом для банків, що ліквідовуються (реорганізуються), є період з початку звітного року до дати прийняття рішення про ліквідацію (реорганізацію) [2].

Таким чином, фінансова звітність банку складається на підставі даних бухгалтерського обліку та являє собою систему взаємопов'язаних узагальнюючих показників, що відображають фінансовий стан банку та результати його діяльності за звітний період з метою надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан і діяльність банку для прийняття економічних рішень.

Література:

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121- III. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua//show/21>.
2. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України, затверджене постановою Правління НБУ 30.12.98 за № 566 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
3. Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України затверджена Постанова Правління НБУ від 24.10.2011.- № 373 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТРОЛІНГУ ПЕРСОНАЛУ НА МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: персонал, контролінг персоналу, машинобудівне підприємство, конкурентоспроможність підприємства.

Господарська діяльність підприємств в умовах ринкової економіки вимагає великого напруження сил та не меншої відповідальності. Участь у конкурентній боротьбі, домінування принципу змагальності в економічних відносинах між учасниками ринку обумовлює формування нових систем управління персоналом на підприємстві, орієнтованих на досягнення довгострокового успіху у складному та мінливому зовнішньому середовищі.

У розвитку економіки Хмельниччини важливе місце посідає машинобудування. Підприємства цієї галузі випускають верстати, ковальсько-пресові машини, трансформатори, сільськогосподарські машини, електротехнічні вироби, тощо. Аналіз сучасного стану розвитку галузі показує наявність тенденцій до скорочення виробництва продукції, зменшення рентабельності виробництва, зменшення прибутковості діяльності, а отже й скорочення конкурентоспроможності підприємств.

Виникає актуальна необхідність термінового використання новітніх, сучасних, дієвих механізмів ефективного управління підприємством взагалі та його складовими, зокрема. Оскільки людський фактор та персонал підприємства виступають головною цінністю та найважливішим резервом його конкурентоспроможності слід, в першу чергу, активізувати управлінську діяльність щодо удосконалення функціонування даних сфер.

Тому для машинобудівних підприємств вкрай необхідним в теперішніх умовах стає впровадження контролінгу персоналу, головна функція якого полягає в забезпеченні координації різних систем підприємства.

К. Зерфлінг, визначає контролінг як систему збору інформації для підтримки процесу управління за допомогою планування, контролю, аналізу і розробки альтернативних варіантів поведінки на ринку [1]. Згідно ж Х. Ю. Кюппером головна мета контролінгу полягає в координації системи відповідного управління [2]. Тоді як за визначенням В. Вебера «контролінг персоналу – це система внутрішньофірмового планування і контролю в сфері персоналу, що допомагає перетворювати стратегії в планові величини й конкретні заходи» [3]. Таким чином, знаходячись на перетині обліку інформаційного забезпечення та координації, контролінг персоналу посідає особливе місце в управлінні підприємством, оскільки пов'язує воедино всі функції, інтегрує та координує, причому не підмінюючи собою загального процесу управління, а тільки переводячи його на якісно новий рівень.

Автором з метою виявлення сучасного стану застосування інструментарію контролінгу персоналу на машинобудівних підприємствах було проведене експертне дослідження за допомогою проведення анкетування на 11 машинобудівних підприємствах Хмельницької області: ВАТ “Волочиський машинобудівний завод”, ЗАТ “Красилівський агрегатний завод”, ПАТ “Пригма-Прес”, ДП “Новатор”, ПАТ “Укрелектроапарат”, ТОВ “Проскурів-Термо”, ПАТ “Красилівський машинобудівний завод”, ПАТ “Темп”, Хмельницький механічний завод, “Адвіс”, “Тін Імпекс”. Об’єктом дослідження виступала сфера управління персоналом на підприємстві та основні її регулятори.

Запитання анкети було розподілено на блоки, кожен з яких спрямовувався на аналіз складових елементів механізму застосування контролінгу персоналу на машинобудівному підприємстві: контролюючого, планувального, оцінювального, інформаційно-координаційного та мотиваційного.

В результаті експертного дослідження отримано наступні результати щодо основних проблем застосування контролінгу персоналу на машинобудівних підприємствах Хмельницької області:

- відсутність чітких планів та стратегії трудової діяльності персоналу;
- використання технологічно необґрунтованих норм і нормативів трудової діяльності різних категорій персоналу в межах підприємства;
- необізнаність персоналу в існуючих засобах та методах контролю;
- «застаріла» процедура оцінювання трудової діяльності персоналу;
- відсутність чіткого зв’язку між результатами оцінювання персоналу та стимулюючими та мотиваційними елементами на підприємстві;
- недостатня розвиненість інформаційно-координуючої функції управління персоналом на підприємстві

«Позитивним результатом» опитування виступає прагнення та готовність працівників машинобудівних підприємств Хмельницької області до впровадження нових методів управління персоналом (85 % опитуваних спроможні застосовувати певні елементи контролінгу персоналу в межах свого виробничого підрозділу та підприємства в цілому).

Література:

1. Serfling K. Controlling. – Stuttgart: Kohlhammer, 1992, S.123-124.
2. Kupper H-U. Controlling. Konzeption, Aufgaben und Instrumente. – Stuttgart, 2001, S.320-321.
3. Weber W. Personal-Controlling / W. Weber // Zeitschrift fuer Personalforschung, №1, 1990, S.61-65.

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Ключові слова: корпоративна культура, управління персоналом, система управління персоналом.

За сучасних трансформаційних ринкових перетворень корпоративна культура у системі корпоративного управління постає як важливий стратегічний ресурс та інструмент, що дозволяє досягти цілей корпоративної стратегії підприємства. В цілому корпоративну культуру можна охарактеризувати як систему цінностей та переконань, що поділяються усіма працівниками та зумовлюють їх поведінку, характер життєдіяльності підприємства. Доцільно відмітити, що створення корпоративної культури важливо не лише для підтримання командного духу – від неї багато в чому залежить безпека підприємства в цілому. Особливо це важливо щодо уникнення або розв'язання корпоративних конфліктів та мінімізації корпоративних ризиків [1].

Варто зауважити, що наукове дослідження типів корпоративної культури та процесу її формування має багатогранний міждисциплінарний характер, і особливою актуальністю відрізняється економічний характер розвитку даного інституту на сучасному етапі в умовах поглиблення конкуренції та глобалізації. Високий рівень корпоративної культури підприємства формується не лише за рахунок внутрішніх зусиль керівництва, але й під впливом кола зацікавлених осіб, у тому числі міноритарних та мажоритарних акціонерів. Корпоративна культура характеризується, перш за все, цінностями, які протягом тривалого часу залишаються незмінними на відміну від корпоративної стратегії, яка також носить довготривалий характер. Саме словосполучення «корпоративна культура» вперше було використано ще у XIX ст. німецьким фельдмаршалом Г. Мольтке у військовій термінології, яким він визначив відносини у середовищі офіцерів армії. На сьогодні поняття «корпоративна культура» охоплює явища духовного та матеріального життя колективу компанії і характеризується домінуючими у ньому моральними нормами та цінностями, кодексом корпоративної поведінки тощо [2].

Доцільно підкреслити, той факт, що саме корпоративна культура загалом виконує функцію об'єднуючого чинника, і при високому її рівні корпоративні цінності дозволяють співробітникам підприємства та іншим зацікавленими особам відчувати певний рівень організаційної ідентичності як на підприємстві, так і за її межами. До аналізу рівня корпоративної культури в системі корпоративного управління також можна застосовувати методологію аналізу організаційної культури, розроблену Е. Шейном, який у 1981 р., аналізуючи структуру організаційної культури, запропонував

виділити три її рівні: поверхневий, внутрішній і глибинний [1]. Пізнання організаційної культури, на думку Е. Шейна, починається з «поверхневого», або «символічного», рівня, на якому речі та явища легко виявити, але їх досить важко інтерпретувати в термінах організаційної культури без знання інших її рівнів. Ті, хто намагаються пізнати організаційну культуру глибше, зачіпають її другий, «підповерхневий», рівень. На цьому рівні вивченню піддаються цінності, вірування та переконання, що поділяються членами організації відповідно до того, наскільки ці цінності відображаються у символах і мові, яким чином вони несуть в собі смислове пояснення першого рівня. Третій («глибинний») рівень включає базові (фундаментальні) припущення, які важко усвідомити навіть самим членам корпорації без спеціального зосередження на цьому питанні. Серед цих прихованих і прийнятих на віру прихованих припущень, що направляють поведінку людей в організації та які допомагають їм сприймати атрибути організаційної культури, Е. Шейн виділив ставлення до буття в цілому, сприйняття часу і простору, загальне ставлення до людини і роботи [2].

Разом з тим, формування і розвиток корпоративної культури відбувається з урахуванням окремих принципів. О. І. Бала, О. В. Мукан та Р. Д. Бала виділяють загальні та спеціальні принципи корпоративної культури, зокрема, до загальних вони відносять наступні: соціально-економічного та інтелектуального розвитку; всеохопленості та системності; відкритості та постійного удосконалення; координації; обов'язковості; винагороди; вимірності та корисності; відповідності чинному законодавству. До спеціальних включено принципи індивідуальності; вільного прояву; узгодженості та відповідності; чіткості; особистісно-орієнтованого менеджменту; стосунків «керівництво – працівник»; еталону [3].

Науковці В. В. Шконда, А. В. Кальянов виділяють 18 провідних чинників впливу на формування і розвиток корпоративної культури. Це перш за все фактори внутрішнього і зовнішнього середовища, корпоративні місія, цілі, стратегія, норми, цінності, стиль та дух корпорації, технології управління персоналом та характер діяльності корпорації, мотивація і ставлення до трудової діяльності, соціальна (організаційна) орієнтація культури, організаційна поведінка, пріоритет зовнішніх або внутрішніх цілей, відданість та лояльність щодо корпорації тощо. Слід зазначити, що наведені фактори мають різну міру впливу на корпоративну культуру, взаємодіють один з одним, можуть проявляти дію як чинників-синергістів, так і факторів-антагоністів щодо рівня цієї культури [3].

Наведені чинники по-різному впливають на корпоративну культуру, взаємодіють один з одним, можуть проявляти дію як чинників-синергістів, так і чинників-антагоністів щодо рівня цієї культури.

Для формування ефективно діючої корпоративної культури слід ґрунтувати політику керівництва організації на вищенаведених теоріях щодо цінностей людини. Враховуючи недоліки розглянутих теорій, пропонуємо інтегрувати їх в одну, більш досконалу та таку, яка б враховувала особливості кожного працівника [3].

Підсумовуючи вищезазначене, доцільно відмітити, що у сучасних умовах цілі корпоративності мають суттєво трансформуватися, і в якості нових ринкових орієнтирів повинні виступати споживач, якість та прибуток. Проте нові цінності залишаються поки в зовнішній сфері по відношенню до колективів підприємств, установ, організацій, зв'язок корпоративної культури з результатами діяльності досить

слабо простежується, залежність економічного ефекту від корпоративних цінностей носить декларативний характер.

Література:

1. Гэлэгер Р. Душа организации. Как создать успешную корпоративную культуру / Р. Гэлэгер. – М.: Добрая книга, 2006. – С. 18.
2. Волянська-Савчук Л. В. Корпоративна ідеологія як інструмент антикризового управління персоналом підприємства // Матеріали X Міжнародної науково-теоретичної конференції молодих учених і студентів «Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери». В 2-х томах. – Т.1. – Донецьк: ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», 21-22 березня 2013 р. – 193 с.
3. Овчаренко М. І. Підходи до визначення характеристик елементів корпоративної культури / М. І. Овчаренко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2011. – Вип. 5 (2). – С. 47-52.

МОТИВАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ ШЛЯХОМ НАДАННЯ МОЖЛИВОСТІ НАБУТТЯ НОВИХ ЗНАТЬ ЯК ДІЄВОГО ЕЛЕМЕНТУ КОМПЕНСАЦІЙНОГО ПАКЕТУ

Ключові слова: компенсаційний пакет, знання, мотивація, конкурентоспроможність підприємства.

Реалії сучасної економічної ситуації в Україні все більше привертають увагу науковців та практиків до необхідності ефективного управління підприємством. Адже, варто зауважити, що будь-яке підприємство не залежно від його розмірів, форми власності чи галузевої приналежності прагне до формування, зміцнення та підвищення своїх конкурентних позицій на ринку праці. Першочергове завдання, що постає перед керівництвом промислових підприємств є посилення мотивації персоналу. Адже як відомо, при відсутності колективної зацікавленості, розбіжності інтересів працівників та адміністрації підприємство стає вразливим до змін зовнішнього середовища. Саме тому персонал підприємства повинен мати загальну вмотивованість і об'єднуючі їх цілі та ідеї.

З метою визначення сучасного стану системи мотивації персоналу працівників та пошуку її недоліків, нами було проведено анкетування на підприємствах машинобудівної галузі Хмельницької області, а саме ДП «Новатор», ПАТ «Красилівський машинобудівний завод», ДП «Красилівський агрегатний завод», ПАТ «Укрелектроапарат», ПАТ «Завод «Темп», ПАТ «Завод «Строммашина», ТОВ «Валон-А» та Волочеський машинобудівний завод ВАТ «Мотор Січ». Варто відмітити, що досліджувані підприємства є невід'ємними суб'єктами єдиного народногосподарського комплексу України та працюють у одному й тому ж економічному просторі за єдиними для всіх законами та нормативними актами. Саме тому, аналіз результатів цього дослідження, з позиції дедукції дозволить отримати достатньо точну аналітичну оцінку реального стану мотивації персоналу машинобудівних підприємств України в цілому.

Проведений нами аналіз формування компенсаційного пакету на досліджуваних підприємствах вказав на наступні його недоліки, а саме: на підприємствах застосовують велику кількість показників преміювання, через що матеріальне стимулювання втрачає прозорість; працівники не мають основоположної мотивації щодо здійснення ефективної діяльності, вони не хочуть брати на себе відповідальність за прийняття та реалізацію управлінських рішень, не розуміють об'єктивної потреби в досягненні єдності особистих інтересів та інтересів підприємства; на підприємствах застосовуються лише окремі елементи системи мотивації, однак, така система мотивації не має комплексного характеру, оскільки її елементи не поєднані один з одним, також вона має короткотерміновий характер,

який не є націленим на майбутнє; на вітчизняних підприємствах існують досить примітивні системи мотивації, що не призводять до динамічного зростання підприємств унаслідок недовикористання трудового потенціалу працівників; на підприємствах не достатньо приділяється увага до навчання персоналу та обміну знаннями між ними; на досліджуваних підприємствах працівники не мають можливості обирати самостійно складові соціального пакету, що у свою чергу зменшує його мотиваційну функцію [1].

Разом з тим, доцільно зауважити, що у ході нашого дослідження нами було виявлено, що з розвитком продуктивних сил стрімкими темпами зростає значення знань. Також на запитання в анкеті, що вони хотіли б отримати у якості винагороди 70% опитаних респондентів виявили бажання систематично поповнювати свої знання. Саме тому, з метою забезпечення працівників якісним обміном знань всередині підприємства ми пропонуємо у нашому дослідженні впровадити так звану систему управління знаннями.

Варто зауважити, що знання це не лише певні дані та інформація для підприємства, а дещо значно більше. Під знаннями слід також розуміти переконання та моральні цінності, ідеї та певні винаходи, судження, навички та професійні вміння працівників, досвід тощо. Враховуючи вищезазначене, доцільно підкреслити, що саме вміння використання та управління знаннями працівників є рушійною силою будь якого машинобудівного підприємства та його конкурентною перевагою [2].

Однак, на наукомістких машинобудівних підприємствах України виникають проблеми із формалізацією інформації та, як наслідок, проблемою управління знаннями. Адже, дійсно, процес впровадження концепції управління знаннями на наукомістких машинобудівних підприємствах досить складний і часто неможливий через специфіку виробничих процесів підприємства. Основними проблемами, з якими стикаються машинобудівні підприємства України загалом, та досліджуваних нами підприємств, зокрема є: витяг знань; формалізація інформації; зберігання, обмін та видача даних; постійне оновлення формалізованої інформації, у зв'язку зі старінням знань; труднощі, пов'язані з технологіями [2].

Варто зауважити, що для того щоб правильно управляти знаннями необхідно чітко уявляти собі сам процес управління цими знаннями та визначення знань як таких. Доцільно відмітити, що не існує єдиного чіткого підходу до розвитку системи управління знаннями – воно є багатограним процесом. На сьогодні існує ряд визначень терміну знання, які не тотожні, однак доповнюють суть одне одного. Так, під знаннями в сучасній літературі деякі науковці, розуміють перевірені на практиці пізнання дійсності та вірне їх відображення у мисленні людини. Інші вчені вважають, що під знаннями слід розуміти обізнаність, компетентність, розуміння, яке досягнуто в результаті отриманого досвіду або навчання [3].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, правомірно констатувати той факт, що роль знань надзвичайно важлива в економіці сучасних підприємств. Важливою та необхідною ознакою відображеного ланцюга «знання – інновації – конкурентні переваги – успіх» є його циклічність. Адже успіх може бути короткотривалим, якщо підприємство не докладе зусиль і не створить належних умов для вдосконалення, «вирощування», розповсюдження, збереження, використання, втілення знань в жит-

тя та їх постійного оновлення. Для підвищення рівня конкурентоспроможності підприємству важливо знати джерела своїх знань, адже вони можуть визначати його залежність від зовнішнього середовища.

Література:

1. Трофимова Л. А. Управление знаниями: учебное пособие / Л.А. Трофимова, В.В. Трофимов. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2012. – 77 с.
2. Жураковська І.С. Управління знаннями як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємства в інформаційному суспільстві / Проблеми науки. – 2007. – №7. – С.24–28.
3. Бобрышев С. Управление организационным знанием как стратегическим активом [Электронный ресурс]: Режим доступа: www.cfin.ru/management/strategy/knowledge_asset.shtml, вільний

Колодійчук А.В.

кандидат економічних наук, викладач

Ужгородський торговельно-економічний інститут

Київського національного

торговельно-економічного університету

м. Ужгород, Україна

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВНОГО АГЕНТСТВА Е-УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проведено ретроспективний аналіз функцій Державного агентства України з питань електронного урядування. Крім того, показана роль Держінформнауки як базового органу управління процесами інформатизації в Україні.

Ключові слова: інформатизація, електронне урядування, функції, прогнозування, моніторинг, інновації, трансфер, інформаційні ресурси.

Keywords: informatization, e-government, functions, forecasting, monitoring, innovation, transfer, information resources.

Самостійний центральний орган державної виконавчої влади в сфері інформатизації з'явився в Україні тільки у 2014 році під офіційною назвою "Державне агентство з питань електронного урядування" (або Агентство е-урядування). Необхідно зазначити, що до цього існували різноманітні державні структури зі змішаними функціями. Серед них Державний департамент з питань зв'язку та інформатизації, Державний комітет інформатизації України, Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. Останнє з них було створено 2011 року [2] і його правонаступником стало сучасне Державне агентство з питань електронного урядування. Перед Державним агентством з питань науки, інновацій та інформатизації було поставлено цілу низку завдань, на основі яких нами виділено наступні функції цього органу:

1) законодавчо-моніторингову – полягає в тому, що Держагентство може виступати ініціатором змін до законодавчих і нормативно-правових актів у своїй сфері компетенції, здійснює професійну оцінку правових документів відповідного профілю, накопичує і узагальнює практику ситуативного застосування відповідних правових норм і положень, які регулюють науково-технічну, інноваційну та інформаційну діяльність, акумулює іноземний досвід правового регулювання даної сфери діяльності в зарубіжних країнах і готує рекомендації щодо вдосконалення законодавства;

2) прогнозно-аналітичну – здійснює аналізування поточного стану науково-технічного та інноваційного розвитку національного господарства, а також оцінку процесів інформатизації економіки та вивчення її результатів та наслідків у різних сферах суспільного життя, реалізує моніторинговий нагляд за процесами побудови в Україні інформаційного суспільства, визначає ефективність використання цільових бюджетних коштів, а також результативність діяльності науково-технічних кадрів;

3) програмно-дорадчу – Держагенство є головним дорадчим державним органом у сфері розробки наукових та науково-технічних програм, програм інформатизації та програм технологічної модернізації галузей промисловості, і є підзвітним у цьому питанні Кабінету Міністрів України; окреслює пріоритети інформатизації державних органів, регламентує питання, пов'язані з концептуальними засадами доступу до державних електронних баз даних та інших інформаційних ресурсів;

4) проектно-експертну – означає, що на Держагенство покладено завдання з проведення конкурсів та експертизи наукових, науково-технічних проектів, технологій, воно також вступає в договірні відносини з іншими суб'єктами для імплементації цих проектів, виступає головним експертом державних науково-технічних програм, забезпечує захист інтересів держави при виконанні будь-яких інноваційних проектів чи проектів НДДКР, здійснює нагляд над укладенням договорів у сфері трансферу інновацій;

5) інформаційно-координаційну – імплементація загальнодержавних програм інформатизації, інших інноваційних програм і проектів, а також координація зусиль інших суб'єктів у цьому процесі, створення баз даних вітчизняних та іноземних технологій, організування конференцій, круглих столів, форумів тощо, проведення роботи із підвищення захищеності національних інформаційних електронних ресурсів, а також організування “паблік рілейшнз” з питань інформатизації;

6) реєстраційно-акредитаційну – Держагенству було надано повноваження із реєстрації технопарків та інноваційних проектів, здійснює акредитацію технологічних брокерів, облік НДДКР, надає організаційно-методичну підтримку атестації установ, кадрів, веде державний реєстр технологій та договорів з їх трансферу, а також відповідає за умови зберігання і адміністрування депозитарію національних електронних інформаційних ресурсів;

7) фінансово-забезпечувальну – в його розпорядженні знаходяться фінансові ресурси, що за принципом цільового використання і доцільності спрямовуються на виконання НДДКР, з огляду на потреби національної економіки, а також повноваження з контролю за використанням коштів спеціалізованих державних інноваційних фінансово-кредитних установ, крім того, агентство може фінансувати патентування вітчизняних винаходів за кордоном для потреб держави. Також на Держагенство покладено завдання із залучення інвестицій у науково-технічну сферу;

8) інфраструктурно-формуючу – на агентство покладена комплексна задача з управління розбудовою інноваційної інфраструктури трансферу інновацій, яку він може здійснювати через реалізацію своїх інших функцій, в першу чергу реєстраційно-акредитаційної та фінансово-забезпечувальної;

9) обліково-аналітичну – здійснює заходи із впровадження в Україні т.зв. “Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства”, а також електронного документообігу; вдосконалення статистичної звітності сфери інформатизації. Після реформи 2014 р. ця функція стала провідною у діяльності реорганізованого Агентства;

10) програмно-управлінську – забезпечує виконання функцій генерального держзамовника Національної програми інформатизації;

11) інформаційно-моніторингову – здійснює моніторинг рівня інформатизації галузей та регіонів України, а також діагностує стан розвитку інформаційного суспільства в ній;

12) інтерактивно-підготовчу – забезпечує організаційно-методичне удосконалення підготовки та перепідготовки спеціалістів у галузі наукової, науково-технічної діяльності, використання ІТ-технологій;

13) науково-координаційну – координує діяльність з організування аспірантури та докторантури в наукових закладах;

14) матеріально-розпорядчу – забезпечує покращення соціального рівня життя для наукових та науково-технічних кадрів та управління підзвітними йому об'єктами держвласності.

Література:

1. Постанова КМУ від 01.10.2014 р. №492 “Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/492-2014-п>.
2. Указ Президента України від 08.04.2011 р. № 437/2011 “Про затвердження Положення про Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/437/2011>.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ПІДПИСУ В СИСТЕМІ ДОКАЗІВ У КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ВИМОГ ЄС

Розвиток інформаційних технологій сприяв переміщенню частини комерційного обігу в мережу Інтернет. Це викликало необхідність дослідження процесуальних питань зв'язаних з комерційною діяльністю у мережі. Укладання угод в електронній формі зумовлює появу та функціонування системи електронного документообігу у комерційній сфері.

У контексті Угоди про асоціацію України до Європейського Союзу дослідження окремих процесуальних питань у сфері адміністративного, цивільного права є актуальним. Доцільно розглянути нормативне регулювання застосування інформаційних технологій у законодавстві Федеративної республіки Німеччина, як однієї з провідних країни де застосування електронного документообігу регулюється ефективно, що має позитивний вплив на розвиток економіки країни.

Розвиток комерційної діяльності в мережі Інтернет зумовив можливість подачі позовної заяви у Німеччині в електронній формі ще у 2005 році. Тоді було прийнято Закон ФРН «Про використання електронних форм комунікації в судочинстві». Відповідно у параграфі 130а Цивільного уложення Німеччини (Bürgerliches Gesetzbuch) (далі – ЦУ ФРН) було викладено загальні правила регулювання, які передбачали прийняття Федеральним урядом та урядами суб'єктів Федерації нормативних актів з юридичними нормами технічного характеру стосовно параметрів електронного документообігу у правовій сфері, що було здійснено на протязі 2006-2009 рр. [1, с. 214-215].

Під електронним документом у цивільному процесі Німеччини розуміється будь-які відомості в електронній формі, зміст яких може бути прочитано з використанням письмових знаків, важливою вимогою до електронного документа є збереження документа у режими багаторазово і необмеженого за часом доступу. Законодавством Німеччини (Закон ФРН від 16.05.2001 «Про електронний підпис» і розпорядження Федерального уряду «Про електронний підпис» від 16.11.2001) слідом за Директивою ЄС 1999/93 / ЄС «Про загальні принципи електронних підписів» передбачено простий, просунутий і кваліфікований електронні підписи [2].

В якості загальної умови допустимості подання позовної заяви в електронній формі, що врегульовано ч. 1 п. 130а Цивільного уложення Німеччини є наявність електронного підпису для засвідчення електронного документа.

У процесуальному аспекті при подачі позовної заяви електронною поштою позивач повинен дотримуватися вимог певних технічних норм які забезпечують можливості суду обробити направлений документ, який в обов'язковому порядку повинен бути засвідчений кваліфікованим електронним підписом.

Для спрощення системи електронного документообігу у правовій сфері законодавець у ч.1 п. 298а ЦУ ФРН визначив основні критерії ведення справ в електронній формі, типові організаційно-технічні умови формування, ведення та зберігання електронних справ. Незважаючи на переваги електронного ведення матеріалів справи (зберігання матеріалів без втрати якості; доступ до потрібного документу; використання електронних архівів) електронний документообіг має ряд недоліків, що зумовлено у першу чергу технічними аспектами.

Як зазначає К. Брановіцький, параграф 298 ЦУ ФРН не враховує питання доказової сили письмових доказів і порядку їх подання. Згідно з положеннями п.416 ЦУ ФРН документи, які підписані укладачами або засвідчені нотаріально, є повним доказом того, інформація є достовірною. Відповідно до п.420 ЦУ ФРН доведення починається з подання оригіналу документа. При роботі з файлом документа, копія, якого отримана завдяки інформаційним технологіям, буде володіти доказовою силою письмового доказу у випадку, коли вона не оскаржена протилежною стороною. Крім того ч. 3 п. 298а ЦУ ФРН не ставить вимоги щодо особи яка зробила копію. Але зазначена копія документу повинна бути засвідчена електронним підписом для підтвердження ідентичності [3, с. 54-55].

Указані вимоги відносяться до судового рішення в електронній формі. Це регулюється п.130b ЦУ ФРН, яким введено термін «судовий електронний документ» (*gerichtliches elektronisches Dokument*). Посадова особа суду або судової адміністрації засвідчує документ кваліфікованим електронним підписом [1, с. 215-216].

У сфері електронної комунікації, обмін волевиявлення відбувається, як правило, шляхом обміну повідомленнями електронної пошти. Повідомлення електронної пошти є типовим документом, що створюються, передаються і зберігаються виключно в електронній формі.

Повідомлення електронної пошти, які мають кваліфікований електронний підпис, відповідають п.371а ЦУ ФРН і мають доказову силу документів.

Число таких повідомлень в загальній кількості мало через складну процедуру отримання та підтримання кваліфікованого електронного підпису. Набагато більш поширеним явищем в комерційному обігу є повідомлення електронної пошти, яке не підписане кваліфікованим електронним підписом.

У німецькій юридичній літературі загальноприйнятим є підхід, що модифікація (зміна) тягаря доведення можливо тільки у випадку, якщо така модифікація базується на високому стандарті безпеки і гарантій у контексті інформаційних технологій. Параграф 371а ЦУ ФРН виділяє в якості основної вимоги параметри стандарту безпеки кваліфікованого електронного підпису.

Повідомлення електронної пошти без кваліфікованого електронного підпису даній вимозі не відповідає.

Водночас використання повідомлення електронної пошти у контексті інформаційного (адміністративного) права Німеччини дає можливість розглядати повідомлення як елемент електронної форми договору при умові відправлення через захищений протокол на певній Інтернет-платформі.

Такі Інтернет-платформи як Інтернет-магазин eBay (eBay Pulse, eBay Express, eBay Matchups) є широко відомими і досить прибутковими. Ризики, пов'язані з технічною ненадійністю (ризик відправки повідомлення від чужого імені тощо) в

роботі Інтернет-платформи (ColdFusion от Adobe, DotGNU від GNU Project, GlassFish від компанії Oracle, Google App Engine – платформа для додатків, які використовують інфраструктуру компанії Google, JBoss – компанії Red Hat, Mono платформа від Xamarin, .NET Framework від Microsoft, Web Application Server від SAP, WebLogic від BEA Systems, web Methods Integration Platform від Software AG, Web Sphere Application Server від IBM, Zend Framework від Zend Technologies) компенсуються та визначаються відповідними платформами при дотриманні технічних умов і вимог протоколів.

Використання вказаного підходу у цивільному процесі ФРН дає можливість прийняття, дослідження і оцінки повідомлень електронної пошти без кваліфікованого електронного підпису. Це зумовлено принципом вільної оцінки доказів так, як суд в процесі доказування не зв'язаний нормами Цивільного процесуального уложення ФРН, а також передбаченими їм засобами доказування, що відповідає п.286 ЦУ ФРН.

Ураховуючи адаптацію національного законодавства України до вимог Європейського Союзу, з огляду на дослідження лауреата Державної премії України у галузі науки і техніки О. Баранова у контексті змін у регулюванні інформаційних відносин в Європейському Союзі, та А. Коламайка щодо розвитку застосування інформаційних технологій у цивільному процесі, доцільно було би розглянути можливість впровадження практики застосування повідомлень електронної пошти в Україні у цивільному процесі [4; 5].

Література.

1. Гражданское уложение Германии: Вводный закон к Гражданскому уложению [Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz]; пер. с нем. / В. Бергманн; науч. ред. Т. Яковлева. – 4-е изд., перераб. – М.: Инфотропик Медиа, 2015. – 888 с.
2. Директива ЄС 1999/93 / ЄС «Про загальні принципи електронних підписів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_240
3. Брановицкий К. Л. Информационные технологии в гражданском процессе Германии (сравнительно-правовой анализ) / Брановицкий К. Л. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 208 с.
4. Баранов О. А. Правові особливості використання документів, переданих за допомогою електронних комунікацій / О. А. Баранов // Правова інформатика. – 2013. – № 1(37). – С. 3-10.
5. Коламайко А. Ю. Електронні технології у цивільному процесі: постановка проблеми / А. Ю. Коламайко // Університетські наукові замітки. – 2013. – № 1 (45). – С. 159-165.

Казанчук І.Д.

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності
ОВС Харківського національного університету
внутрішніх справ,
Україна

СТРАТЕГІЯ ПОКРАЩЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ

Ключові слова: країни-члени Європейського Союзу, Україна, адміністративно-правова охорона, навколишнє середовище, природоохоронна діяльність, державний контроль, нормативно-правові акти.

Keywords: members of the European Union, Ukraine, administrative legal protection, the natural environment, government control, administrative legislation.

Україна, ратифікувавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, перейшла у нову епоху історії. За новою Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» одним з пріоритетних векторів руху уперед обрано належну охорону навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів у державі [1]. Але нове ставлення до нашої країни з боку європейської спільноти передбачає не лише проведення структурних реформ в усіх галузях державного управління, але й впровадження європейських стандартів якості екологічного стану в країні [2, 11].

Для Євросоюзу характерною є розробка єдиної екологічної політики, що, є основою для розробки загальноєвропейського законодавства з охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів. Екологічна політика Європейського Співтовариства (надалі – ЄС) характеризується своїм динамізмом, врахуванням потреб суспільства та інтересів окремих його членів і пов'язана з реалізацією шести Програм дій щодо навколишнього середовища [3, 55]. Пріоритетами екологічної політики є: кліматичні зміни, природне біорізноманіття, навколишнє середовище і здоров'я населення, управління природними ресурсами, розвиток ринку екологічно-чистих товарів. Серед важливих правових актів Євросоюзу в сфері захисту навколишнього середовища виділимо: Директиву 2009/33/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2009 року з питань сприяння екологічно чистим та енергоефективним засобам автомобільного транспорту; Рекомендацію Єврокомісії від 28 квітня 2010 року про ініціативи спільних програм досліджень в сфері сільськогосподарства, продовольчої безпеки та зміни клімату. Окремо слід вказати на Директиву Європейського Парламенту та Ради 2008/1/ЄС від 15 січня 2008 року щодо попередження та контролю за забрудненням. Цей документ є чи не найосновнішим в сфері захисту природного середовища ЄС. Ряд директив ЄС містить стандарти охорони навколишнього середовища від відходів виробництва і споживання [3, 331-334]. Європейська Комісія вповноважена застосовувати санкції по відношенню до тих держав, що не виконують свої зобов'язання.

Треба визнати, що поєднання економічних і адміністративних методів регулювання процесом природокористування – основна ідея сталого розвитку у Євросоюзі [4, 27]. Аналіз природоохоронного законодавства країн-членів Євросоюзу вказує на широку мережу національних законів з охорони повітря, вод, земель, а також комплексні правові акти з охорони навколишнього середовища. В усіх країнах розроблені загальні принципи та спеціальні програми щодо контролю обсягу викидів від виробництв і їх якісні показники, рівня концентрації забруднювальних речовин. Загалом, на практиці у ЄС застосовуються два основні типи екологічних стандартів якості середовища проживання: 1) стандарти якості середовища; 2) стандарти викидів шкідливих речовин у середовище. Для повітряного басейну встановлені нормативи і стандарти: 1) гранично допустимої концентрації шкідливих речовин у приземному шарі атмосфери; 2) стандарти на якість палива; стандарти на викиди автотранспортом; 3) стандарти на викиди шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами. Для водних ресурсів, відповідно, встановлені показники: якості річкової води; води озер, водойм; морської води; питної води; концентрації чи заборона на наявність у водному середовищі особливо небезпечних для здоров'я людини речовин [5, 96-97]. Значна увага приділяється стандартам, які регламентують шум і вібрацію. Так, у Швейцарії впроваджено стандарти озеленення новобудов, стандарти затінювання, стандарти перешкод радіохвилями.

Розглядаючи питання щодо європейського досвіду з адміністративно-правової охорони навколишнього середовища, зазначимо, що у країнах ЄС акцент робиться на великій різноманітності екологічних засобів боротьби із забрудненням природного середовища промисловими підприємствами. Велике значення надається організаційно-правовим заходам, таким як: екологічне нормування, ліцензування, екологічна експертиза, сертифікація, державний екологічний контроль, екологічний моніторинг і аудит, оцінка впливу потенційної діяльності на навколишнє середовище. Прийняті національні стандарти, якими регулюється ці методи, які, водночас, характеризуються широким застосуванням автоматизованих систем спостережень. Визнано за необхідне проведення оцінки навколишнього природного середовища до початку проектування будь-якого будівництва, а у подальшому – періодичного державного контролю за станом навколишнього середовища. Зокрема, у Німеччині реалізується стратегія екологічно орієнтованого менеджменту та екологічного підприємництва як важливого напрямку екологічної модернізації, що дозволяє оптимально визначати параметри антропогенного впливу. Всі підприємства Німеччини в обов'язковому порядку проходять екологічний аудит [6, 41].

Треба визнати, що в країнах ЄС діє головний принцип «забруднюєш навколишнє середовище, то плати». Відповідно, підприємство-забруднювач має новий спектр вибору рішень – забруднювати і платити, зупинити своє виробництво, інвестувати в очисне обладнання, внести зміни до виробничої технології, до номенклатури виробництва або змінити місце виробництва [7, 66]. Як вважають німецькі дослідники, надання підприємствам свободи вибору альтернативних рішень щодо плати за забруднення середовища створює певні передумови для зменшення вартості боротьби з забрудненням.

В цьому аспекті прикладом для наслідування є політика Швеції, яка у галузі охорони навколишнього середовища зорієнтована на розробку екологічно чистих

виробничо-технологічних процесів і обладнання. У цій країні застосовується комбінований показник забруднення атмосфери. Крім того, Законом про охорону вод від забруднення регламентується максимально допустимий рівень вмісту забруднювальних речовин у разі скидання стічних вод. Все це сприяє недопущенню антропогенних забруднень атмосфери, вод, ґрунтів і інших природних об'єктів. У свою чергу, в Болгарії згідно Закону «Про охорону атмосферного повітря» обов'язковим для підприємств є застосування лише такої технології, яка забезпечує мінімальні та допустимі викиди в повітря шкідливих речовин і встановлені дуже високі штрафні санкції до порушників цих стандартів.

Екологічна політика Великобританії ґрунтується насамперед на якісних характеристиках об'єктів навколишнього природного середовища. У цій країні контроль за охороною вод здійснюється на основі закону, відповідно до якого стан якості водойм контролюють десять регіональних водних комітетів. У Франції контроль за охороною вод здійснюється на основі закону 1964 року. Відповідно до закону у країні діє шість басейнових управлінь. Треба відмітити, що адміністративно-правове регулювання охорони навколишнього природного середовища у Франції пов'язане із соціальним поняттям якості життя, рівнем екологічної свідомості і освіти населення, відображенням у чинному законодавстві об'єктивних потреб охорони навколишнього середовища, життя і діяльності людини [4, 61-62].

Питання використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища у Польщі регламентуються Конституцією та законодавчими актами. Зокрема, відповідно до закону про забруднення поверхневих вод промислові підприємства і муніципалітети зобов'язані мати ліцензію на скидання відходів. Дотримання цих правил контролюється Державною інспекцією з охорони навколишнього середовища. Це сприяє зростанню ролі екологічних властивостей і характеристик товарів та продуктів на ринку, як передумови їх виробництва і реалізації, посилення тиску громадськості на підприємців, які використовують природні ресурси, задоволення екологічних інтересів населення і розвитку водного законодавства. Велика роль в країнах Євросоюзу надається програмам з реалізації заходів покращення стану охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, програмами з покращення навколишнього природного середовища в Швейцарії займається Національний комітет з планування і координації діяльності в галузі збереження навколишнього середовища, який розробляє для Уряду країни рекомендації з адміністративно-правових, технічних і економічних питань [5, 102]. Загалом впровадження державних і регіональних програм з природоохоронних заходів дозволяють державним органам концентрувати значні ресурси для захисту навколишнього середовища.

Однак лише адміністративними методами кардинально ситуацію в країні і у світі загалом не змінити. Як зазначає К. Рябец, економічне стимулювання природоохоронної діяльності не повинно обмежуватися примусовими методами. В сучасних умовах важливу роль відіграє політика надання певних пільг і економічної допомоги підприємствам, які здійснюють боротьбу із забрудненням [8, 98]. Наразі, дуже стрімко розвиваються технології, надається належне фінансування на розвиток науково-технічних розробок у напрямку екологічних заходів. Тому важлива роль останнім часом в ЄС надається підготовці висококваліфікованих кадрів у природоохоронній галузі. Зокрема, за оцінками німецького Агентства з питань навколишнього середовища-

ща в галузі професійної підготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів-екологів, професійні екологічні інтереси групуються за ступенем їх пріоритетності для тих, хто навчається. Це: переробка відходів; водне господарство і очистка стічних вод; охорона ґрунтів; енергозбереження; охорона довкілля на підприємствах; регіональне екологічне планування; екологічна експертиза; екологічна політика; екологічна освіта; боротьба з хімічним забрудненням навколишнього середовища; міжнародні аспекти охорони водних ресурсів, біологічного різноманіття; екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва; екологічна консультація.

Таким чином, Україні для майбутньої екологічної модернізації слід обов'язково врахувати позитивний досвід ЄС по взаємозв'язку та інтеграції різних аспектів правової охорони навколишнього середовища, адже нашої країні прийнятні засоби досягнення сталого розвитку, що діють і у ЄС. Ці заходи містять: зміцнення правової бази природоохоронного регулювання; перехід до енерго- і ресурсозберігаючої моделі виробництва; узгодження міжнародної науково-технічної і економічної співпраці, що спирається на інтеграцію ресурсів і засобів з метою успішного вирішення екологічних проблем; зосередження контрольних функцій на регіональному рівні влади; закріплення конкретних правових вимог до діяльності окремих промислових підприємств з охорони навколишнього середовища, та норм з використання промислових відходів і будівельних робіт; розвиток екологічного виховання.

Література:

1. Указ Президента України від 12 січня 2015 року «Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020»» // Урядовий кур'єр від 15.01.2015. № 6.
2. Білозерська Т.О. Адміністративно-правові засади співробітництва України та Європейського Союзу у сучасних умовах. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. К., 2009. 24 с.
3. Украина – Европейский Союз: Собрание международных договоров и других документов (1991-2010). К.: ЮСТІНІАН, 2010. – 608 с.
4. Євроінтеграція: досвід країн Вишеградської четвірки та українські реалії / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. К.: [б. и.], 2014. – 87 с.
5. Macrory R. Reflections on 30 years of EU environmental law: a high level of protection? / R. Macrory // Europa Law Publishing. 2006 – 628 p.
6. Екологічний менеджмент і аудит: Навчальний посібник/ С. Літвак, С. Рижков, В. Скороходов ; М-во освіти і науки України, Південнослов'янський ін-т Київського славістичного ун-ту. К.: Професіонал, 2005. – 104 с.
7. Лозо В. Правове регулювання боротьби із забрудненням навколишнього середовища в історії екологічного законодавства Європейського Союзу // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. праць. Вип. 2(41). Х.: Право, 2005. С. 65-74.
8. Рябец К. Административно-правовое регулирование охраны окружающей среды и рациональное использование природных ресурсов // Право Украины. 2006. № 3. С. 96-101.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ДО ВИМОГ ЄС

Проблема взаємовідносин органів виконавчої влади і приватних осіб є предметом наукових розвідок, її значимість підтверджена і на державному рівні включенням даного питання в якості одного з аспектів проведеної адміністративної реформи. Подібний інтерес викликаний, в першу чергу, недостатнім ступенем урегульованості цих взаємин, закріплення яких міститься найчастіше лише в підзаконних актах. Рішенням такої проблеми могло б стати прийняття закону про адміністративні процедури, який би на законодавчому рівні закріпив основи будови відносин між приватними особами при реалізації їх прав та органами виконавчої влади при реалізації їх функцій. Ключовим питанням є поняття адміністративної процедури.

Процедурна діяльність складається з різних категорій справ, здійснюється в нормативно встановлених рамках (адміністративної процедури) і полягає в реалізації прав і свобод приватних осіб.

На погляд О. Кузьменко, адміністративна процедура це встановлений нормами адміністративного права порядок діяльності органів виконавчої влади з розгляду і вирішення індивідуальних справ, результатом якої буде видання індивідуального адміністративного акта, спрямованого на забезпечення реалізації прав і законних інтересів приватних осіб у процесі їх взаємодії з органами виконавчої влади в рамках виконання ними своїх завдань і функцій [1, с. 210-212].

Класифікація адміністративних процедур, в основу якої покладено критерій їх призначення має науковий і практичний інтерес. Поділ процедур, доцільно проводити залежно від основних завдань, що стоять перед державою при реалізації його функцій в рамках відповідних адміністративних процедур, що дозволяє виділити охоронно-обмежувальні та процедури які у наслідок реалізації надають півні права.

Охоронно-обмежувальні адміністративні процедури спрямовані на забезпечення, в першу чергу, публічного інтересу держави, що виражається у встановленні спеціальних вимог і обмежень по відношенню до приватних осіб, а також контролю над їх дотриманням.

У свою чергу, сенс процедури які у наслідок реалізації надають півні права полягає у сприянні реалізації прав приватних осіб, тобто задоволенні приватного інтересу шляхом прийняття державно-владних актів або вчинення юридично значимих дій.

У межах зазначених категорій види адміністративних процедур поділяються відповідно до змісту, тобто класифікуються залежно від категорії справи, що розглядається. Звернення до подібної класифікації дозволяє найбільшою мірою розкрити різноманіття аспектів адміністративно-процедурної діяльності, деталізуючи її прояви. Доцільно зауважити, що зазначений підхід знайшов відображення у дослідженнях В. Колпакова [2, с. 346-348].

Охоронно-обмежувальні адміністративні процедури включають в себе ліцензійно-дозвільні та контрольно-наглядові. Друга категорія складаються з тих що надають певне право, реєстраційних, процедур з розгляду пропозицій громадян і організацій і заохочувальних процедур.

Беручи до уваги різноманіття адміністративних процедур і очевидну неможливість врегулювати всі питання, відмінні за своєю природою, закон про адміністративні процедури слід розглядати як засіб уніфікації існуючих розрізаних правових норм, яка включить в себе саме основи законодавчого регулювання адміністративно-процедурних відносин, носитиме універсальний характер. Зазначений нормативний акт після прийняття доповнив би Закон України «Про адміністративні послуги» [3].

Закон про адміністративні процедури мають скласти основу системи законодавства про адміністративні процедури. Однак, доцільно погодитися з О. Кузьменко, що відсутня однакове уявлення про базові елементи і поняття. У цьому зв'язку звернення до досвіду зарубіжних країн дозволить адаптувати національне законодавство до вимог Європейського Союзу.

Закон про адміністративну процедуру США 1946 г (Administrative procedure act), беручи до уваги сферу його застосування, з точки зору правової науки повинен розглядатися скоріше як закон про адміністративний процес, оскільки включає в себе широкий спектр адміністративних правовідносин: видання нормативних і індивідуальних актів (rule making), оскарження актів в рамках виконавчої влади (вирішення конкретної адміністративної справи юрисдикційного характеру) (adjudication), судово оскарження (judicial review), а також пов'язані з ними питання [4].

Правове регулювання адміністративно-процедурних відносин у США являє собою сформовану, відпрацьовану систему. Водночас розвиток інформаційних технологій та інформаційного права призвів до деякої невідповідності Закону про адміністративні процедури США та розвиваючої його положення судової практики та практики функціонування установ. Це зумовило ухвалення нового Модельного закону про адміністративну процедуру. Водночас вплив судової практики з розгляду інформаційних аспектів щодо адміністративних процедур дає підстави передбачити прийняття нового Закону про адміністративну процедуру після введення в дію Модельного закону. Це дасть змогу урегулювати відсутність одноманітності в законодавчому регулюванні понятійного апарату з урахуванням подальшого розвитку надання адміністративних послуг через мережу Інтернет.

Характерною особливістю нормативного регулювання у США є наявність інститутів: повідомлення про підготовку адміністративного акта і отримання коментарів приватного зацікавленої особи з питань, які є акті; проведення публічних слухань, організація і проведення консультацій та конференцій, в ході яких виявляється думку зацікавлених осіб; розгляд органом виконавчої влади петицій приватних осіб, що наділяють останніх правотворчої ініціативою; організація роботи дорадчих комітетів.

Положення Закону про адміністративні процедури ФРН (Verwaltungsverfahrensgesetz) 1977 року більшою мірою відповідають положенням національного адміністративного права щодо понятійного апарату (у тому числі сфери застосування законодавства про адміністративні процедури) [5].

Адміністративні процедури ФРН відповідно до законодавчих приписів характеризуються зовнішнім характером діяльності органів виконавчої влади, пред-

ставляючи порядок не юрисдикційної діяльності органів публічної адміністрації з розгляду і вирішення індивідуальних справ.

У контексті вимог III Глави Угоди про асоціацію України до Європейського Союзу доцільно впровадження у національне законодавство: системи взаємних прав і обов'язків органів виконавчої влади, спрямована як на захист прав і інтересів приватних осіб, продумане з точки зору фінансових і тимчасових витрат, функціонування адміністративного апарату; розмежування процедур залежно від даної категорії справ на формальну і неформальну (спрошену); відшкодування витрат приватної особи органом виконавчої влади у разі, якщо адміністративний спір вирішився на користь приватної особи або мало місце незначне порушення процесуальних або формальних приписів.

Закон про адміністративні процедури повинен встановити засади різноманітних видів адміністративних дій, що при виникненні нових адміністративних справ вирішить проблему з необхідністю вироблення нових процедур. Це має суттєве значення у контексті запровадження в Україні електронного урядування. У зазначеному нормативно-правовому акті повинні бути закріплені: стандарти; принципи загального характеру, властиві правовій державі та громадянському суспільству і використовуваними іншими галузями права; спеціальні адміністративно-процедурні принципи і положення – свобода розсуду, презумпція добропорядності заявника, принцип активності і сумлінності органу виконавчої влади при розгляді адміністративної справи, обов'язок посадових осіб надавати правову допомогу заявникам, принцип пропорційності, принцип умотивованості відмови та порядок втілення у практику принципів.

Література

1. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України: підруч. / Кузьменко О. В., Гуржій Т. О. – К.: Атіка, 2007. – 416 с.
2. Колпаков В. К. Курс адміністративного права України: підруч. / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко [та ін.] – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 872 с.
3. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 32. – Ст.409.
4. Administrative Procedures Act / Office of Protected Resources. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nmfs.noaa.gov/pr/pdfs/laws/apa.pdf> 4
5. Закон про адміністративні процедури ФРН (Verwaltungsverfahrensgesetz)/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/>

ІСТОРИЧНІ ПІДВАЛИНИ ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Ключові слова. цивільний процес, цивільне судочинство.

Вирішальне значення для створення на Заході традиції права і правосуддя відіграла, як вважає відомий американський юрист Г.Дж. Берман, певна низка чинників. Серед них дослідник виокремлює наступні: поділ церкви та світської влади, які обмежували юрисдикціями і судовими системами один одного; контрактний характер європейської системи васалітету; певна взаємність прав та обов'язків суб'єктів маноріального права, згідно з яким зазвичай селяни мали право на судовий захист; активний розвиток міського і цивільного (торгового) права із зростанням міст і торговельного обороту, що стимулювало рівність і взаємність, а також диспозитивності та змагальності у здійсненні правосуддя [1, с. 278-279].

На Сході вирішальним принципом еволюції права був патерналізм. Його критерії – ідея нерівності, більш означена проти західного станового і маноріального права Заходу. Молодші та старші мають тісний зв'язок з відносинами повного підкорення і відданості та всевладдя і турботи, до того ж у системі нормативного регулювання основне місце посідає не право, як позитивне право, а мораль. Концепція права пов'язана з неминучим злом, що не може змінити на краще суспільство і його членів. Підтвердження цьому – відома аксіома Конфуція: «Якщо народом керувати за допомогою законів і підтримувати порядок за допомогою покарань, люди будуть прагнути ухилитися (від покарань) і не будуть відчувати сорому. Якщо ж керувати народом за допомогою чеснот і підтримувати порядок завдяки обрядам, народ знатиме сором і таким чином виправиться» [2, с. 36].

Усім добре відомо, що східну традицію можна спрощувати, залишаючи лише сам принцип, адже вони сягають глибоких витоків. Наприклад, їх вплив значним чином позначився на сучасному Китаю, хоча в Японії післявоєнна правова система орієнтується на західні традиції, між тим необхідно зважати, що ще в недалекому минулому – в XIX ст. ідея права не мала поширення серед японців, які зверталися до соціального регулятора «гірі». Воно заміняло право і навіть мораль, існувало у вигляді приписів та надавалося вищими нижчим – нижчий міг лише коритися. Правосвідомість національного спрямування вкрай пасивна та орієнтується на цінності працюрів. Такі цінності стійко живуть у сімейній, трудовій, деякою мірою корпоративній сферах правового регулювання, втілюються у традиціях цивільного судочинства та альтернативних способах врегулювання спорів.

Роблячи проміжний висновок з упевненістю можемо стверджувати, що витoki цивільного процесу сягають періоду звичаєвого права. В даному ракурсі ми підтримуємо припущення М. Курило, що старійшини в той час виконували роль певних

регуляторів в цивільних відносинах. Здійснюючи врегулювання конфліктів в роді старійшини творили тим самим прототипи сучасних процесуальних процедур вирішення конфлікту [3, с. 557].

Проте, якщо говорити про джерела сучасного цивільного процесу, то такі пов'яються вже виключно в рамках державних утворень. Зокрема, як приклад можемо навести «Закони XII таблиць». Саме в рамках цього першоджерела був закріплений один із найдавніших видів цивільного процесу – легісакційний процес як такий, що, по-перше, був введений законом (лат. *leges* – закон), а, по-друге, передбачав формулювання позовних вимог у суворій відповідності до записаних у законі слів. Попри те, що визначальними особливостями цього процесу були жорсткий формалізм та урочистість в його рамках проявляються паростки сучасних механізмів розгляду цивільних справ в суді.

Розвиток суспільних відносин відтіснив легісакційний процес, замінивши його формулярним. Особливістю даного виду цивільного процесу було те, що у визначений судом час позивач у неформальний спосіб пред'являв позовні вимоги в судовому засіданні відповідачу. Якщо відповідач погоджувався з вимогами, то у відведений йому час він повинен був задовольнити таку вимогу. Якщо ж останній не визнавав вимоги позивача, то така вимога ставала спором, який суд і вирішував по суті [4, с. 332-345].

На період розквіту Римської імперії припадає і новий виток в розвитку цивільного процесу. З'являється екстраординарний процес. В рамках даного процесу усі процесуальні дії велися таємно. Також появилася письмова форма, як прототип сучасних позовних заяв. Були встановлені плати за кожен процесуальну дію. Тому в судовому засіданні встановлювались точність позовних вимог. Явка в судове засідання була обов'язковою, оскільки від цього залежала суть рішення. Вперше було введено апеляцію [5, с. 35].

Не вдаючись в детальний аналіз розвитку процесуального права даного періоду, відмітимо його найважливішу особливість – зазначені нами етапи розвитку цивільного процесу в рамках становлення римського права стали підвалинами подальшого формування сучасних механізмів цивільного процесу та слугували підставою законодавчого втілення принципу гласності в судовий процес. Крім зазначеного, в цей період сформувалися підвалини романо-канонічної моделі цивільного процесу, яка стала основою сучасних національних систем процесуального права ряду європейських держав. Вона була результатом впливу двох визначальних систем – римського та канонічного права на формування загальних засад і правил здійснення судочинства. Так, вплив кодифікації Юстиніана досі відчутний у сучасному цивільному процесуальному законодавстві більшості сучасних європейських держав, які сьогодні є фундаментом спільного європейського правового простору. Підготовлений у кодифікації римського права *Corpus Iuris Civilis* мав багато положень процесуального закону, однак не містив жодних окремих частин, присвячених процесу, надаючи середньовічним ученим-юристам можливість для плідної наукової роботи із їх тлумачення та систематизації [7, с. 591].

Важливим джерелом національного цивільного процесу була Руська правда [8]. Хоча в даному документі не розділялися цивільний, кримінальний та інші процеси, проте простежуються зародки розгляду справ у порядку цивільного судочинства.

Такі справи, як правило, розглядалися в порядку кримінального судочинства з метою компенсації нанесених збитків в результаті вчиненого злочину. Подальший розвиток цивільного судочинства на території України пов'язують із Литовськими статутами [9]. Даний законодавчий акт, як і Руська правда не розділяв цивільний та кримінальний процес. За Литовськими статутами злочин розумівся як «фізична, матеріальна і моральна шкода, якої було завдано окремій особі або громаді» [9, с. 155]. Одним із найбільш вагомих новел законодавства даної доби, було введення механізмів досягнення мирової угоди учасниками спору.

За часів Запорізької Січі діяло ще звичаєве, не підпорядковане кодифікації право. Але навіть у такій ситуації цивільні і кримінальні справи розглядалися відокремлено, оскільки тодішнє законодавство доволі чітко регламентувало процедуру розгляду як цивільних так і кримінальних справ. При цьому «вред» в Запорізькій Січі завданий життю, здоров'ю, майну чи запорізькому суспільству розглядався як злочин. справи про завдання «вреда» розглядалися курінними отаманами та паланковими полковниками. Правдивість показань сторін забезпечувалася присягою, інколи й катуванням. Покарання передбачало «устрашение» та відшкодування майнової шкоди. Це був період відокремленого, на певній території, звичаєвого права, яке характеризувалося специфікою суспільного життя Запорізької Січі, яке обумовлювалося в своїй більшості військовою демократією [3, с. 562].

Подальший розвиток цивільного процесу на теренах нашої держави тісно переплітався з правом Австро-Угорської та Російської імперій, а в пізнішому часі з радянською правовою системою. Так, в Україні, поряд із Статутом цивільного судочинства 1864 р. Російської імперії, також діяв Австрійський Статут цивільного судочинства 1895 р. Цей Статут поширювався на території Західної України аж до її приєднання до УРСР у другій половині 40-х рр. XX ст. [10, с. 14].

Окремо, на нашу думку, варто згадати видатного вченого даного періоду, нашого співвітчизника професора Васьковського Є.В. У науковій спадщині Є. Васьковського як процесуаліста особливу увагу привертає «Курс гражданского процесса» [11]. Є. Васьковський був одним із перших дослідників цивільного процесуального права в Російській імперії, а його праці стали основою для формування цивільного процесуального права як науки [12, с. 363]. Поправу, слід підкреслити, що науковий доробок цього видатного українського вченого слугував теоретичним орієнтиром подальших наукових пошуків серед українських вчених сфери цивільного судочинства.

Розвиток цивільного процесу триває й надалі, адже право належить до тих динамічних категорій, які розвиваються постійно, враховуючи необхідність врегулювання нових суспільних відносин, які, в свою чергу, нестримно розвиваються.

Використані джерела:

1. Берман Г. Д. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Д. Берман. – 2. изд. – М.: Издательство Московского ун-та: Издательская группа «ИНФРА.М-НОРМА», 1998. – 624 с.
2. Конфуцій Вислови: [пер. укр.]. – Харків: Фоліо, 2014. – 221 с.
3. Курило М.П. Историчні передумови та особливості становлення цивільного процесуального права в Україні та світі / М.П. Курило. – Форму права. – № 1. – 2013. – С. 557-566

4. Підпригора О.А. Римське право: підруч. / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов ; МОН України. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 528 с.
5. Римське право та правова культура Європи / ред. А. Дембінські, М. Йоньца; Люблінський католицький ун-т Іоана Павла II, Люблінська школа бізнесу Фундації Розвитку ЛКУ. – Люблін: Видавництво Люблінського католицького ун-ту, 2008. – 141 с.
6. Покровский И.А. История римского права / И.А. Покровский. – М.: Статут, 2004. – 540 с.
7. Van Rhee C. H. Civil Procedure: A European Ius Commune? II European Review of Private Law. – 2000. – P. 589-611
8. Руська Правда : посібник із законодавства Київської Русі / упоряд., пер.з давньоруськ. О. Д. Брайтченко. – Кіровоград: [б.в.], 1995. – 43 с.
9. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / ред. С. В. Ківалов [та ін.]. – О.: Юридична література, 2002. Т. 1 : Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – 2002. – 462 с.
10. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України / В. В. Комаров. – Х.: Право, 2012. – 624 с.
11. Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса. Т. 1. Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Е. В. Васьковский. – М.: Издание Бр. Башма-ковых, 1913. – 689 с.
12. Корнієнко І.В. Основні положення цивільного процесуального права у творчості Є.В. Васьковського / І.В. Корнієнко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 363-366

ОБЕСПЕЧИТЕЛЬНЫЙ ПЛАТЕЖ КАК МЕХАНИЗМ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ДЕРИВАТИВНЫХ СДЕЛКАХ

Ключевые слова: маржевые платежи, начальная маржа, вариационная маржа, обеспечительный платеж, производные финансовые инструменты

С 1 июня 2015 года в Гражданском кодексе РФ [5] закреплена конструкция обеспечительного платежа, которая достаточно длительное время применялась на практике, но до настоящего времени не была закреплена в законе. Ее потенциал очень широк. Как способ обеспечения обязательств обеспечительный платеж используется в договорах аренды, поставки, подряда, финансовых сделках и др. В связи с этим особый интерес представляет правовая квалификация маржевых взносов в качестве обеспечительных платежей.

Обеспечительным платежом является денежная сумма, которую одна сторона договора уплачивает в пользу другой в качестве обеспечения исполнения денежных обязательств, включая обязанность возместить убытки или уплатить неустойку при нарушении договора, а также иные обязательства, предусмотренные п.1 ст.381.1 ГК РФ. При этом следует отметить, что в качестве обеспечения могут выступать не только денежные средства, но и ценные бумаги или вещи, определенные родовыми признаками (ст. 381.2 ГК РФ). Условия предоставления обеспечительного платежа могут быть согласованы как в отдельном соглашении, так и в тексте основного договора. Законом не предусмотрено ограничений по субъектному составу. Данную конструкцию могут применять как юридические, так и физические лица. Внесения такого платежа практиковалось и ранее, особенно широкое распространение данный институт получил в договоре аренды. Обеспечительный платеж может обеспечивать обязательство, в отношении которого неизвестно наступит оно или нет. В случае, если такое обязательство не наступает, то платеж подлежит возврату. Однако в арбитражной практике встречаются случаи, когда, например, договором аренды предусмотрен не возврат обеспечительного платежа должнику, а такой платеж засчитывается в счет исполнения обязательства за последние месяцы аренды. Гражданским кодексом предусматривается начисление процентов не сумму платежа, в случае если такое условие предусмотрено договором. До введения в законодательство такой способ обеспечения исполнения обязательств именовался гарантийным (залоговым, страховым) платежом, гарантийным взносом (платой), страховым и обеспечительным депозитом, взносом и т.д. Обеспечительный платеж как способ обеспечения исполнения обязательства имеет много общего с авансом, задатком и залогом. В судебной практике нередко встречаются дела, в которых суды разъясняют отличие одних способов обеспечения исполнения обязательств от других. Так, следует отличать обеспечительный платеж от залога, задатка и аванса. Рассмотрим их основные отличия, основываясь на материалах судебной практики.

Аванс виступає тільки як засіб платежу і не має забезпечувальної функції. В отличие от аванса, забезпечувальний внесок є повертаємим платежом и по своей правовой природе выступает в качестве гарантии исполнения обязательств по договору [6].

В отличие от задатка и аванса, обеспечительный платеж не является средством полного или частичного исполнения какого-либо обязательства, а также способом его исполнения. Только на дату принятия соглашения сторонами о проведении зачета обеспечительного платежа, он перестает нести обеспечительную функцию и приобретает платежную функцию по конкретным обязательствам, установленным сторонами в соглашении [7]. Следует обратить внимание на то, что задаток может быть внесен только в денежной форме, в отличие от многообразия форм внесения обеспечительного платежа. Также задаток вносится в доказательство заключения договора и в обеспечение его исполнения. Представляется, что отсутствие прямой и четко сформулированной воли сторон на квалификацию полученных денежных средств как задатка не позволяет говорить о том, что это обеспечительный платеж [4].

Обеспечительный платеж отличается и от залога следующим. Во-первых, по общему правилу предмет залога находится у залогодателя. Доходы от предмета залога получает залогодатель. При банкротстве, у залогодержателя существует преимущественное право на удовлетворение своих требований к должнику. Конструкция обеспечительного платежа предполагает его нахождение у кредитора и не указывает на особый порядок осуществления кредитором преимущественного права. Более того, в этом и заключается удобство предложенной законодателем конструкции – процедура обращения залога на имущество длительная и сложная.

Таким образом, платеж выполняет обеспечительную функцию, а в определенных случаях и платежную. Соответственно обеспечительный платеж по своему функционалу шире конструкции аванса, удобнее и менее затратный, чем залог. Ранее существовавшая неоднозначность квалификации обеспечительного платежа как залога, задатка, аванса устранена законодателем, ввиду четкого закрепления в законе.

В силу прямого указания в ст.381.1 ГК РФ на обязательство, возникшее по основаниям, предусмотренным п. 2 ст. 1062 ГК РФ, в качестве разновидности обеспечительного платежа следует рассматривать маржевые платежи (начальная и вариационная маржа). Маржевые платежи используются при совершении сделок на биржевом и внебиржевом рынках, в том числе для сделок РЕПО. Ст.1062 ГК РФ предоставляет производным финансовым инструментам (ПФИ) судебную защиту. Не подлежат судебной защите требования из ПФИ, заключенных между:

- физическими лицами, заключенными вне биржи;
- юридическими лицами, если ни одно из них не имеет лицензии профессионального участника рынка ценных бумаг, либо кредитной организации, либо иной лицензии, дающей право на заключение сделок на бирже;
- юридическое лицо, не имеющее лицензии, на основании которой возможно заключение сделок на бирже.

Економічна сутність варіаційної маржі заключається в наступому. Между сторонами заключаются договоры в рамках генерального соглашения, в соответствии с которыми одна сторона (Сторона А) обязуется периодически уплачивать другой стороне (Сторона Б) денежную сумму в зависимости от переоценки рыночной

стоимости базового актива, лежащего в основе деривативной сделки. Размер платежа для целей уплаты и возврата маржи рассчитывается исходя из изменения рыночной стоимости заключенных сделок, и Сторона Б, как получатель маржи, обязана возвратить полученные в качестве маржи суммы по мере исполнения Стороной А обязательств по обеспечиваемым сделкам. Целью перевода маржи по соглашению сторон является обеспечение исполнения обязательств по обеспечиваемым сделкам. При этом в рамках стандартной документации заключается Соглашение о вариационной марже.

Кроме вариационной маржи в сделках используется и начальная маржа. Она представляет собой долю от суммарной рыночной стоимости базисного актива, которую клиент должен внести за каждую открытую позицию. Для открытия позиции клиент вносит депозит, обеспечивающий его платежеспособность, гарантию выполнения договора в будущем.

Таким образом, маржевые платежи по своей правовой конструкции представляют собой виды обеспечительного платежа.

Следует отметить, что Правилами клиринга [8] (далее – Правила) предусматривается обязанность внесения участниками клиринга гарантийного обеспечения. Данное гарантийное обеспечение необходимо для исполнения обязательств участника клиринга по сделкам и по уплате комиссионных вознаграждений. Размер обеспечения устанавливается в зависимости от вида рынка, на котором происходят торги (срочный, фондовый и тд.). В случае невнесения гарантийного обеспечения, участник не допускается к торгам. Правилами также предусматривается обязанность участников по исполнению маржинального требования. Маржинальное требование – требование клирингового центра к участнику клиринга об обеспечении обязательств по контрактам. В случае если участник клиринга имеет неисполненное маржинальное требование, то он считается недобросовестным и его позиции подлежат принудительному закрытию.

До внесения поправок в гражданское законодательство, в соответствии с п.1 ст. 329 ГК РФ исполнение обязательств могло обеспечиваться неустойкой, залогом, удержанием имущества должника, поручительством, банковской гарантией, задатком и другими способами, предусмотренными законом или договором. В случае с обеспечительным платежом, речь шла именно о способе, установленном договором, следовательно, это был непоименованный способ обеспечения исполнения обязательств.

В связи с этим, существовали риски неправильной правовой квалификации обеспечительного платежа. Его широкое применение в разных сферах, например, в рамках деривативных сделок и РЕПО не избавляло кредиторов от риска успешного оспаривания обеспечительного платежа: он мог быть признан подарком [7], запрещенным в отношениях между юридическими лицами, или же к нему могли быть применены нормы о залоге или задатке с непредсказуемыми и неприятными для кредитора последствиями [1]. Соответственно неверное определение правовой природы обеспечительного платежа в финансовых сделках влечет неправильное применение правовых норм, и как следствие, возникновение убытков.

Во избежание перечисленных рисков в Стандартной документации для срочных сделок на внебиржевом рынке [9], согласованной с ФСФР России в 2011 г., была изменена правовая природа плавающих маржевых выплат. К числу сделок ПФИ были отнесены, в том числе, договоры об уплате плавающих маржевых сумм. Следовательно-

но, так как обеспечительный платеж все еще относился к непоименованным способам обеспечения обязательств и не получил однозначную квалификацию, стороны представляли маржевые платежи как самостоятельный вид ПФИ с базовым активом другого вида ПФИ.

Подтверждением на законодательном уровне тому, что маржевые платежи закреплены на уровне самостоятельного договора, приведено и в ФЗ от 29.06.2015 №210-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации и признании утратившими силу отдельных положений законодательных актов Российской Федерации». В пп.41 указано следующее: «На условиях, определенных генеральным соглашением (единым договором), может быть заключен также договор, предусматривающий обязанность по передаче одной из сторон договора другой стороне ценных бумаг и (или) денежных средств, в том числе иностранной валюты, в целях обеспечения исполнения обязательств из договоров, заключенных на условиях генерального соглашения (единого договора)». В случае, если договор заключен в рамках генерального соглашения и отдельные его условия определяются примерными условиями договоров, утвержденными саморегулируемой организацией профессиональных участников рынка ценных бумаг, стороны имеют право на использование механизма ликвидационного неттинга, то есть в случае досрочного прекращения обязательств по генеральному соглашению одна или обе стороны определяют текущую рыночную стоимость прекращаемых сделок с целью расчета единого нетто-обязательства по всему портфелю прекращаемых сделок. Механизм ликнеттинга появился в России в 2011 году[10] и важен при несостоятельности (банкротстве) контрагента, иначе возникла бы ситуация, когда одно лицо должно было перечислить денежные средства ликвидируемому предприятию, а после перечисления становилось бы в одну очередь с другими кредиторами, чтобы получать часть этих денежных средств обратно в удовлетворение своих требований[2].

Вариационная маржа также получила закрепление в п.14 ст.51.3 ФЗ «О рынке ценных бумаг» (Федеральный закон 22 апреля 1996 года)[11], согласно которому в договоре РЕПО может быть установлена обязанность одной стороны или каждой из сторон в случае изменения цены ценных бумаг, переданных по договору РЕПО, или в иных случаях, предусмотренных договором РЕПО, уплачивать другой стороне денежные суммы и (или) передавать ценные бумаги.

Применение института обеспечительного платежа несомненно принесет пользу участникам гражданского оборота, однако существуют вопросы, на которые законодатель не дал ответа. Например, где должно храниться данное обеспечение? Законодатель не уточнил, кто выступит хранителем данного имущества? Будет ли это кредитор, третье лицо, выступающее хранителем? В каком месте они будут находиться? Можно ли их поместить на депозит к нотариусу? В случае с ценными бумагами, вопрос разрешим, так как бумаги могут находиться у депозитария либо регистратора. А как же быть с «вещами, определенными родовыми признаками», как указано статье?

Более того, стоимость ценных бумаг изменяется каждый день по итогам биржевых торгов. В случае, если в качестве обеспечения будут выступать такого рода финансовые инструменты, возникает следующий вопрос: на ком, из сторон договора будет лежать обязанность по переоценке? Предполагается, что кредитор больше заинтересован в проведении переоценки. Однако для этого ему потребуется технические

возможности, обладание достаточным уровнем финансовой грамотности, а также время для отслеживания изменения стоимости бумаг либо финансовые возможности в случае привлечения внешних фирм для осуществления указанных функций.

Таким образом, маржевые платежи являются по своей правовой природе обеспечительными платежами в финансовых сделках деривативного типа. Такое признание на законодательном уровне они получили в связи с закреплением в ГК РФ нового способа обеспечения исполнения обязательств – обеспечительного платежа. Его правовая регламентация имеет важное значение для эффективного и стабильного функционирования рынка производных финансовых инструментов. При этом следует отметить, что законодательное признание обеспечительного платежа более актуально для внебиржевых сделок, так как биржевые сделки регулируются Правилами биржи и правилами конкретной биржевой секции. Представляется, что использование конструкции обеспечительного платежа на практике положительно скажется на динамике развития внебиржевого рынка ПФИ в России, и позволит сторонам сделок значительно снизить уровень кредитного и системного риска, который в каждый момент времени стороны несут по соответствующей совокупности контрактов между ними [3].

Литература:

1. Барейша И., Журавлева О. Изменения обязательственного права: что важно для финансового рынка? // Рынок ценных бумаг. 2015.-№3. С. 38
2. Буркова А.Ю. Ликвидационный неттинг// Право и экономика. 2011.- №4. С10-12
3. Мурыгин А. Актуальные проблемы регулирования рынка деривативов в России// Депозитариум. 2012.-№10 (115). С 22-24
4. Смолькова А.В., Капелюха О.И. Правовая природа обеспечительного платежа: [Электронный ресурс] // Федеральная антимонопольная служба, Ростов, 2013. – Режим доступа: <http://rostov.arbitr.ru/files/pdf/smolkova&kapelukha.pdf> (Дата обращения: 10.08.2015)
5. Федеральный закон от 08.03.2015 №42-ФЗ «О внесении изменений в часть первую Гражданского кодекса Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ от 09.03. 2015,№10, ст.1412
6. Постановление ФАС Поволжского округа от 24.07.2014 по делу №А12-22792/2013
7. Постановление ФАС Московского округа от 22.10.2013 по делу №А40-136345
8. Правила клиринга ЗАО АКБ «НАЦИОНАЛЬНЫЙ КЛИРИНГОВЫЙ ЦЕНТР» на срочном рынке, 2014 утв. Решением Наблюдательного совета ЗАО АКБ «Национальный Клиринговый центр» от 30.10.2014 (протокол №7)
9. Приказ ФСФР России от 28.12.2011 №11-3600/пз-и «О согласовании Примерных условий договора о срочных сделках на финансовых рынках, утвержденных Саморегулируемой (некоммерческой) организацией «Национальная ассоциация участников фондового рынка»»
10. Федеральный закон от 07.02.2011 №8-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с принятием Федерального закона «О клиринге и клиринговой деятельности»//Российская газета, №29, 11.02.2011
11. Федеральный закон от 22.04.1996 №39-ФЗ «О рынке ценных бумаг» // Собрание законодательства РФ от 22.04.1996, №17, ст.1918

НАСЛЕДОВАНИЕ ПО ЗАКОНУ В РОССИИ И США: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Ключевые слова: наследство, наследование по закону в России и США, сравнительный анализ, очередность наследования по закону.

Keywords: inheritance, legal succession in Russia and USA, comparison, order of legal succession.

Законодательство США обладает определенной спецификой, которую зачастую непросто понять юристам стран континентальной правовой системы. Сказанное обусловлено, прежде всего, двумя причинами. Первая: большое значение судебных решений (прецедентов), которые служат не только средством разрешения конкретных споров, но и приобретают юридическую силу на будущее (так называемый принцип «stare decisis»)[1,142].

Второй аспект, обуславливающий особенность американской правовой системы – огромная роль законодательства штатов. Так, для США обычной является ситуация, при которой нормы одного штата существенно отличаются от правил, действующих в другом. Как отмечают некоторые исследователи, для большинства штатов характерно законодательство, тяготеющее к английской правовой системе. В гражданское законодательство штата Луизиана, наоборот, близко к нормам Гражданского кодекса Франции. [2,4]. Показательно, что в настоящее время предпринимаются попытки по унификации законодательства о наследовании, разработан единый закон (Единый наследственный кодекс), но он принят пока лишь в некоторых штатах.

Общим принципом института наследования по закону является положение о том, что если умерший не оставил завещания, его имущество переходит при отсутствии завещания (interstate succession). В таких случаях суд назначает лицо, ответственное за распределение наследственного имущества и погашение долгов умершего (администратор наследства). Круг наследников в данных обстоятельствах определяется законами штатов. Чаще всего к ним относятся супруг, дети, а при отсутствии последних – родители умершего. Так, к супругу переходит одна треть имущества наследодателя, а дети делят между собой оставшиеся две трети. Необходимо учитывать и тот факт, что значительная часть имущества умершего (дом, банковские счета, акции, облигации) находятся в совместной собственности супругов, в отношении которой действует правило пережившей стороны: переживший супруг автоматически становится единственным собственником имущества после смерти одного из супругов, поскольку это имущество не включается в состав наследственного имущества[1,143]. Более того, законодательства большинства штатов устанавливает обязательную долю пережившего супруга: даже при наличии завещания последний (последняя) получает наследство в размере не менее одной третьей части всего имущества наследодателя[1, 142].

Еще один момент, на который стоит обратить внимание: значительно меньший объем наследственных прав родителей по сравнению с законодательством РФ. «Право

большинства штатов США установило родителей единственными наследниками II разряда, а право нескольких штатов – вместе с братьями и сестрами, в т.ч. по усложненной схеме. Право ни одного штата не совпадает в регулировании наследственных прав родителей с российским, которое, в свою очередь, уникально тем, что с 1962 г. ставит родителей в круг наследников по закону ближайшей очереди, что придает полную завершенность принципу количества рождений, отделяющего наследника от наследодателя, как единственного критерия включения в соответствующую очередь» [3,34]. Можно сказать, что российская традиция, при которой родители относятся к первоочередным наследникам, не характерна для американской правовой системы.

Таким образом, наиболее типичный порядок распределения наследства по очередям наследников можно представить следующим образом[2,7]:

- супруг и дети наследодателя;
- родители, или переживший родитель, или же потомки родителей (например, брат наследодателя) в случае, если наследодатель не оставил ни супруга, ни детей;
- внуки и другие потомки в США, так же как и в России, получают долю за своих родителей по праву представления;
- другие родственники или следующий в роду наследуют при отсутствии вышеуказанных лиц.

Если никого из указанных лиц нет, имущество считается выморочным и его наследует штат. Как утверждает В.Б. Паничкин, «в отличие от России в США выморочность – не наследование штатом, а право оккупации бесхозной вещи без ответственности по обязательствам»[4,20].

Как и в нашей стране, в США имеется институт «плавающей» очереди наследования. К ним в некоторых штатах относятся родители, братья, сестры, призываемые вместе с наследником I разряда – супругом при отсутствии детей. В Техасе к «плавающей очереди» можно отнести братьев и сестер при наличии в живых лишь одного родителя – наследника II разряда (а не обоих)[4,9].

Таким образом, сравнение общих принципов наследования по закону в России и США сводится к следующим выводам: различные правила в разных штатах, привилегированное положение супруга/супруги умершего по нормам американского законодательства (даже в случае наличия детей), меньший объем правомочий родителей, несколько иной перечень подлежащих наследованию лиц. В любом случае первоочередным вопросом применения права США является разрешение вопроса о том, законодательство какого штата должно применяться для разрешения конкретного спора.

Литература:

1. Бернам У. Правовая система США: пер. с англ. / научн. ред. В.А. Власихин. 3-й выпуск. М., 2007. С. 142-143.
2. Вершинина Е.В., Кабатова Е.В., Гудыно Е.М. Наследование по закону в России и США: сравнительно-правовой анализ // Семейное и жилищное право. 2010. № 6. С. 3 – 7.
3. Паничкин В.Б. Наследование по закону родителями в праве России и США: сравнительный анализ // Наследственное право. 2009. № 4. С. 34 – 35.
4. Паничкин В. Б. Наследование по закону по американскому и российскому праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2011. С. 20.

Лепіш Наталія Ярославівна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових наук
Львівського державного університету
внутрішніх справ

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНИЙ АКТ ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ВХОДИТЬ ДО СИСТЕМИ ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО НЕ ХАРАКТЕРНО ДЛЯ АКТІВ НЕОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ

Ключові слова: інтерпретаційний акт, акт офіційного тлумачення, акт неофіційного тлумачення, правовий акт, юридична природа, норма права.

Keywords: interpretative act, the act of the official interpretation, the act of informal interpretation, legal act, legal nature, the rule of law.

Так на думку М. М. Вовпенка, акт тлумачення – це один з видів правових актів. Сукупність наявних у праві актів тлумачення утворює в межах системи правових актів якісно однорідну підсистему, що характеризується єдністю юридичної природи та функціонального призначення [3, с. 26]. Акти тлумачення норм права разом з нормативно-правовими актами й актами застосування норм права утворюють особливу «третю» групу правових актів [6, с. 64]. Російський науковець С. С. Алексєєв вважає, що за змістом інтерпретаційні акти – це особливий вид правових актів, він існує разом з нормативними та індивідуальними актами [1, с. 251].

Інтерпретаційний акт звичайно дещо схожий з нормативним актом. Він носить загальнообов'язковий характер, поширюється на той чи інший комплекс, серію випадків, діє на заздалегідь неперсоніфіковане коло суб'єктів права. Однак *головна функція нормативного акту – це встановлювати нові норми або змінювати чи скасовувати діючі*. Цієї властивості у інтерпретаційного акта немає. Він лише пояснює і уточнює обсяг дії і зміст діючих норм. Вказану точку зору підтримує А.Ф.Черданцев. При цьому він виділяє наступні **відмітні особливості інтерпретаційних актів:** 1) з їх допомогою не встановлюються нові норми права, не скасовуються або не змінюються чинні; 2) у інтерпретаційному нормативному акті містяться розпорядження (інтерпретаційні норми) про те, як слід розуміти і застосовувати чинні норми права; 3) положення, що містяться в зазначених актах, як правило, відбивають і висловлюють яку-небудь одну сторону, елемент змісту норми права, що підлягає тлумаченню. Весь зміст норми права знаходить вираження лише в сукупності більш детальних і конкретних нормативних інтерпретаційних положень; 4) інтерпретаційні положення формально адресовані органам, які застосовують норми права, а не суб'єктам, дії яких безпосередньо регулюються інтерпретуючою нормою; 5) інтерпретаційні акти можуть видаватися і органами, що не володіють правотворчою компетенцією, але наділеними правом тлумачення; 6) інтерпретаційні акти – це підзаконні акти. Їх зміст не може виходити за рамки тлумачних норм; 7) інтерпретаційні акти не повинні братися в основу рішення юридичної справи. Суб'єкт, який вирішує справу, повинен посылатися на закон як юридичну підставу рішення. Інтерпретаційний акт може ви-

користуватися лише як один з аргументів того чи іншого розуміння закону, тієї чи іншої юридичної кваліфікації [7, с. 158].

В цілому погоджуючись з викладеною позицією, хотілося б відзначити, що в акті тлумачення норми права можуть міститися нові положення, що не містяться в нормі, але отримані в процесі її тлумачення й заповнюють, таким чином, прогалини правового регулювання. Сфера дії інтерпретаційних актів у цілому визначається сферою дії інтерпретованих норм. Деякі автори вважають, що інтерпретаційний акт є невід'ємною складовою частиною інтерпретованої норми права [5, с. 70-71]. Однак навряд чи можна погодитися з вказаною точкою зору. Якщо допустити, що інтерпретаційний акт є невід'ємною частиною нормативного акта, що тлумачиться, то необхідно буде визнати, що без цієї частини не може бути самої норми. Разом з тим, норма існує незалежно від тлумачення. Крім того, слід погодитися з думкою П. Е. Недбайло про те, що «визнання тлумачень частиною норми, від кого б воно не виходило, відкриває можливість для зміни змісту норми шляхом тлумачення, що може призвести до довільних дій у процесі їх здійснення» [4, с. 213]. Аналогічна позиція висловлена А. В. Міцкевичем. Зокрема, на його думку, невід'ємна частина не може виходити за рамки закону, що тлумачиться, доповнювати його новими (хоча б і підзаконними) положеннями. У зв'язку з цим, більш правильним представляється розгляд змісту інтерпретаційних актів окремо від змісту роз'яснюючих норм, в якості самостійних актів.

У літературі також іноді стверджується, що інтерпретаційні акти не мають самостійного значення, не можуть застосовуватися окремо і незалежно від інших актів. Вони діють там і тоді, де і коли діє сам нормативний акт. Скасування або зміна нормативного акта повинні призводити до скасування або відповідної зміни його нормативного роз'яснення. З даним положенням можна погодитися лише частково, оскільки інтерпретаційні акти не завжди поділяють долю акту, що підлягає тлумаченню. Більш правильним буде, на наш погляд, твердження про те, що *інтерпретаційні акти поділяють долю норм, сформульованих в акті, а не долю самого нормативного акта*. У ряді випадків при скасуванні нормативно-правового акта ті чи інші норми можуть бути включені в новий акт, отже, зберігають значення й інтерпретаційні акти, що роз'яснюють їх зміст [7, с. 68]. Разом з тим, очевидно, що самостійність положень, встановлених у інтерпретаційному акті, має певні межі. Він (акт) має практичне значення не сам по собі, а у зв'язку з реалізацією тієї чи іншої норми права. Саме тому акти тлумачення носять допоміжний характер по відношенню до роз'яснюючих правових норм.

Також слід погодитися з думкою С.С. Алексєєва, що тлумачення норм права є обов'язковим етапом у процесі дії юридичних норм. У ряді випадків роз'яснення мають істотне значення для сприйняття того чи іншого акта. У результаті тлумачення юридичні норми можна застосовувати на практиці. Найчастіше, щоб правильно вирішити будь-яке юридичне питання, ми справді звертаємося до інтерпретаційних актів.

З огляду на означену характеристику, слід виділяти такі загальні ознаки правових актів, за допомогою яких можна визначити їхню роль та місце у правовій системі: 1) правовий акт – це письмовий документ, який має особливу форму вираження інформації, що міститься в ньому; 2) офіційний характер правового акта полягає в його виданні від імені уповноваженого державою органу; 3) прийняття правових актів допускається суворо в межах компетенції органів; 4) правовий акт має цільо-

ву орієнтацію, адже в ньому в концентрованій формі виражені соціальні інтереси; 5) правовий акт призначений для врегулювання суспільних відносин; 6) правовий акт має свою структуру; 7) правовий акт є загальнообов'язковим [2, с. 112].

Основна схожість офіційних інтерпретаційних актів з іншими правовими актами полягає в такому: а) усі вони є продуктом вольової, свідомої діяльності, охороняються державою; б) мають обов'язковий характер; в) існують тільки у визначеній правовій формі; г) слугують юридичною основою і гарантією здійснення законності та правопорядку.

Акти офіційного тлумачення наділені і загальними ознаками, властивими усім правовим актам, і специфічними особливостями, що свідчить про їх якісну однорідність у межах системи правових актів. Інтерпретаційні акти як вид правових актів мають свої особливості: а) не містять загальнообов'язкових правил поведінки (норм права); б) не мають самостійного значення; діють в єдності з тими нормативними актами, в яких містяться тлумачні юридичні норми; в) залежні від нормативних актів, обслуговують та розділяють їхню долю; г) не є джерелом права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С.С. Право: азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. Лит., 1999. – 711 с.
2. Алексеев С.С. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. Норма: Москва. – 2004. – 453 с.
3. Вопленко Н. Н. Официальное толкование норм права / Н. Н. Вопленко. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 53-56. (118 с.).
4. Недбайло П. Е. О толковании советских законов / П. Е. Недбайло // Доклады и сообщения Львовского университета. – Львов. – 1957. – Вып. 7. Ч. 2. – 328 с.
5. Пиголкин А.С. Толкование норм права и правотворчество: проблемы соотношения //Закон: создание и толкование. М., 1998. – 283 с.
6. Скакун О. Ф. Теория держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консул, 2001. – 656 с.
7. Черданцев А.Ф. Толкование советского права. / А. Ф. Черданцев.- М.: Юрид. лит., 1979. -166 с.

